

BÉKÉSSZENTANDRÁS TERMÉSZETI, TELEPÜLÉSI ÉS TÁRSADALMI VISZONYAI

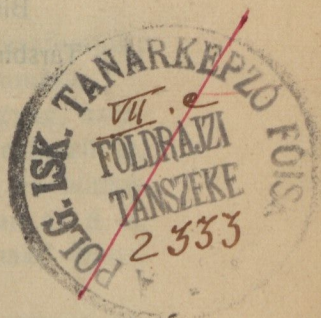
309/1990

IRTA:

BENCZUR BÉLA LAJOS

ad VII. e
2258.

Különlenyomat „A m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Tudományos
Közleményei a földrajz és történettudományok köréből” című kiadvány
II. kötetéből.

SZEGED, 1936.

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RT.

311.3:711 (439.175 B)
338 (439.175 B)
308 (439.175 B)

BÉKÉSSZENTANDRÁS TERMÉSZETI
TÉLEPÜLÉSI ÉS TÁRSADALMI
VIZSGÁLAT

A M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem Bölcsészeti-,
Nyelv- és Történettudományi Karához benyújtott

Doktori értekezés.

Bíráló: *Dr. Kogutowicz Károly* egy. ny. r. tanár.

Társbíráló: *Dr. Erdélyi László* egy. ny. r. tanár.

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J000985696

1. A felszín felépítése, talajtípusok.

Békésszentandrás a Tiszántúlon, a Hármaskörösnek a XIX. században holtmederré alakított szakasza mellett, Szarvastól nyugatra terül el. Hajdan mezőváros volt, ma csak nagyközség. Tengerszín feletti magassága 85 m.

A felszínét felépítő rétegeket két csoportba oszthatjuk: pleisztocén képződményekre és a Körös mai alluviumára.

A pleisztocén képződmények: lösz, édesvízi agyag, szürkés-kék agyag, majd ezek alatt váltakozva sárga, sárgásszürke, kék, barna, késszürke agyag, homokos agyag és homok rétegek.¹ A lösz itt is, mint a Tiszántúlon általában az ú. n. ázottlösszként fordul elő.² (Inkey lösnemű vályognak,³ Horusitzky mocsárlössznek⁴ nevezi).

A pleisztocén képződmények nagyrészt az erozióknak áldozatul estek és ma csak foltokban lelhetők meg 84 m t. sz. f. magasságban. A pleisztocén képződményektől távolodva a mai Körös meder felé egyre lejtősödő alluviális területre jutunk. A határnak legnagyobb részét ez foglalja el.

---

¹ Halaváts Gy.: A szarvasi artézi kút. (A magyar orvos és term. vizsg. XXX. vándorgyűlésének munkálatai. 1900.)

² Cholnoky J.: A Tiszámeder helyváltozásai. (Földr. Közl. XXXV. k. 1907. 391—405. és 425—445.)

³ Inkey B.: Tájékozódás az Alföld földtani képződményeiben és talajviszonyaiban. (Földt. Int. évi jelentése 1892. 165—174).

⁴ Horusitzky H.: A diluviális löszről. (Földt. Közl. XXXIII. k. 1903. 209—216).

Az alluviumon tulajdonképpen két részt különböztetünk meg:

a) a Körös szabályozás előtti széles ártere, melyet az áradások hordalékai egyengettek el,

TALAJSZELVÉNY. ¹⁾

VÍZRAJZI MAGASÁG
ORZÁGO/ ÁRM. TÁR S.
82'61 84'94

ALLUVIUM.	Ötletbarna agyagor öntés/izap		82'16	84'50
	Fehete réti agyag (szurokföld)		81'71	81'05
	Agyagor barna öntés/izap		79'61	78'95
	Sárgásbarna agyagor öntés/izap		79'21	78'53
	Erősen agyagor barna öntés/izap		79'01	78'35
	Izapor barna/szürke homok		78'71	78'05
	Barna varfoltos homokor öntés/izap		78'51	77'85
	Izapor barna öntés/homok		77'31	76'65
	Izapor barna varfoltos öntés/homok		76'81	76'15
	Zöldek homokor izap és izapor agyag		76'21	75'55
FELŐ ALLUVIUM.	Zöldekék agyagor homok (famaradványokkal)		75'76	75'10
	Zöldekékes szürke agyag		75'51	74'85

1. ábra. — A bikazugi fúrás talajszelvénye dr. Scherff Emil m. kir. osztály geologus adatai alapján. A szarvasi m. kir. középfokú gazdasági tanintézet ottani tangazdaságában 1935. november havában talajvízmegfigyelőkút készítésekor történt a fúrás a békésszentandrási határ közvetlen szomszédságában. (Bodenprofil eines Bodenwasser-Brunnens in der landw. Schule in Szarvas).

b) a Körös mai medre.

A két terület között mint átmeneti sávot a Körös kiszáradt halványainak a maradványait találjuk meg.

Az alluvium 77—78 m t. sz. f. magasságban lévő pleisztó-

cén kori zöldeskék iszapos agyag réteg fölé rakódott iszapos barna vasfoltos öntéshomok, barna vasfoltos homokos öntésiszap, barnásszürke iszapos homok, barna vagy sárgásbarna agyagos öntésiszap, fekete réti agyag rétegekből áll. A melékelt szelvényen is látható fekete réti agyag (szurokföld) azonban nem mindenütt található meg, mert a keletkezéséhez szükséges — a Körös kiöntései által létrejövő — elmocsárosodás a térszín egyenetlenségei folytán nem volt általános. Csak a mélyebb fekvésű helyeken — 81·5—82·5 m t. sz. f. magasságban — fordul elő agyagos öntésiszap takaró alatt vagy anélkül.

Vízszabályozás előtt a Körös a 82·5 m t. sz. f. magasságnál mélyebben fekvő partmenti határrészeket az átlagosnál kissé magasabb vízállásnál is elborította. Ezen a magasságon a felszín öntésföldekből áll, helyenként réti agyaggal keverve. Itt a nátriumsók és a szénsavas mész kimosása, valamint a gyakori iszap lerakódás miatt sómentes, mészszegény agyag-talaj keletkezett. A 82·5—83·5 m szinteket a Körös csak a tavaszi és őszi nagy áradások idején öntötte el. Ennek a szintnek a talajából a nátriumsókat az árvíz már nem oldotta ki, az átnedvesedés folytán az altalajba lemosott sók pedig a felületi párolgás szívó hatására a száraz meleg évszakokban újra visszajutottak a feltalajba, amiért ez a szint mindenütt elszíkesedett. Ezen a 82·5—83·5 m-es szinten található a békésszentandrás határ mészszegény, de meszezéssel jól javítható kis szóda tartalmú szíkes talajai.⁵ Itt megkülönböztethető a felső 20—25 cm vastag kifakult kilugozási szint és alatta feltűnő

⁵ A szíktalajokat a gazdák az ú. n. digózással javítják. Ez a művelet abból áll, hogy a parcellán keresztül 40—50 m távolságra 1 és fél—2 és fél m mély és 1 m széles árkokat huznak. A kitermelt földet széttergetik 15—20 cm vastagon úgy, hogy a felszínt vízszintessé tegyék. Azután bőségesen megrágyázzák és keverő szántást alkalmaznak. Digózásra azonban csak mészben gazdag talajt lehet használni, s a nép ezt úgy próbálja ki, hogy a digózásra használandó földre ecetet önt s ha pezseg, akkor alkalmas. Ez a digózási eljárás Tessedik Sámuel (1768—1820) szarvasi ev. lelkész találmánya. Eljárása ismertté vált az egész vidéken. (V. ö. 'Sigmond Elek: A hazai szíkesek és megjavítási módjaik. M. Tud. Akad. Kiad. 1923. 205—214). A szíktalajok genetikájára vonatkozóan. L. Köztelek. 45. évf. 89—90. sz. 860—862. Csabai Kálmán: Szíkesterületek javításának célravezető módjai.

mélyen, 120—130 cm mélyen a sötétszínű, szurokszerű felhalmozódási szint, amely átmegy a mészgöbceses agyagos márgába.⁶ A 83·5 m-nél magasabban fekvő földek az áradástól teljesen mentesek voltak, ezen a szinten már az altalajvíz mélyebb állása miatt a lemosott sók a száraz meleg évszakban sem jutottak vissza a feltalajba. Ezért a 83·5 m-es szinten felül fekete vagy sötétbarna (csernozjem) többnyire szélhordta mezőségi agyagtalaj képződött, mint típusos semiarid talaj. A feltalaj humusztartalma 3—4 %, vastagsága néhány dm.

A vidék teljesen sík, csak itt-ott emelkednek ki boglya alakú természetes és mesterséges halmok. Ilyenek: Bika halom (87 m t. sz. f. a községhez viszonyítva 2 m), Kettős halom (87 m t. sz. f. közs. visz. 2 m), Szakál halom (87 m t. sz. f. közs. visz. 2 m), Pintér halom (87 m t. sz. f. közs. visz. 2 m), Kis András halom (88 m t. sz. f. közs. visz. 3 m), Gődény halom (95 m t. sz. f. közs. visz. 10 m), Nádas halom (89 m t. sz. f. közs. visz. 4 m), Furugyi halom (92 m t. sz. f. közs. visz. 7 m), Atalak halom (87 m t. sz. f. közs. visz. 2 m), Horga halom (90 m t. sz. f. közs. visz. 5 m), Mogyorós halom (90 m t. sz. f. közs. visz. 5 m), Dinnyés halom (89 m t. sz. f. közs. visz. 4 m). A környékbeli községek tengerszínfeletti magassága: Szarvas 85, Öcsöd 87, Mezőtúr 84, Kunszentmárton 88 m. A halmok az alluviális térszínből kiemelkedő pleisztocén hátságokon vannak.

2. Vizjárás és árterületek.

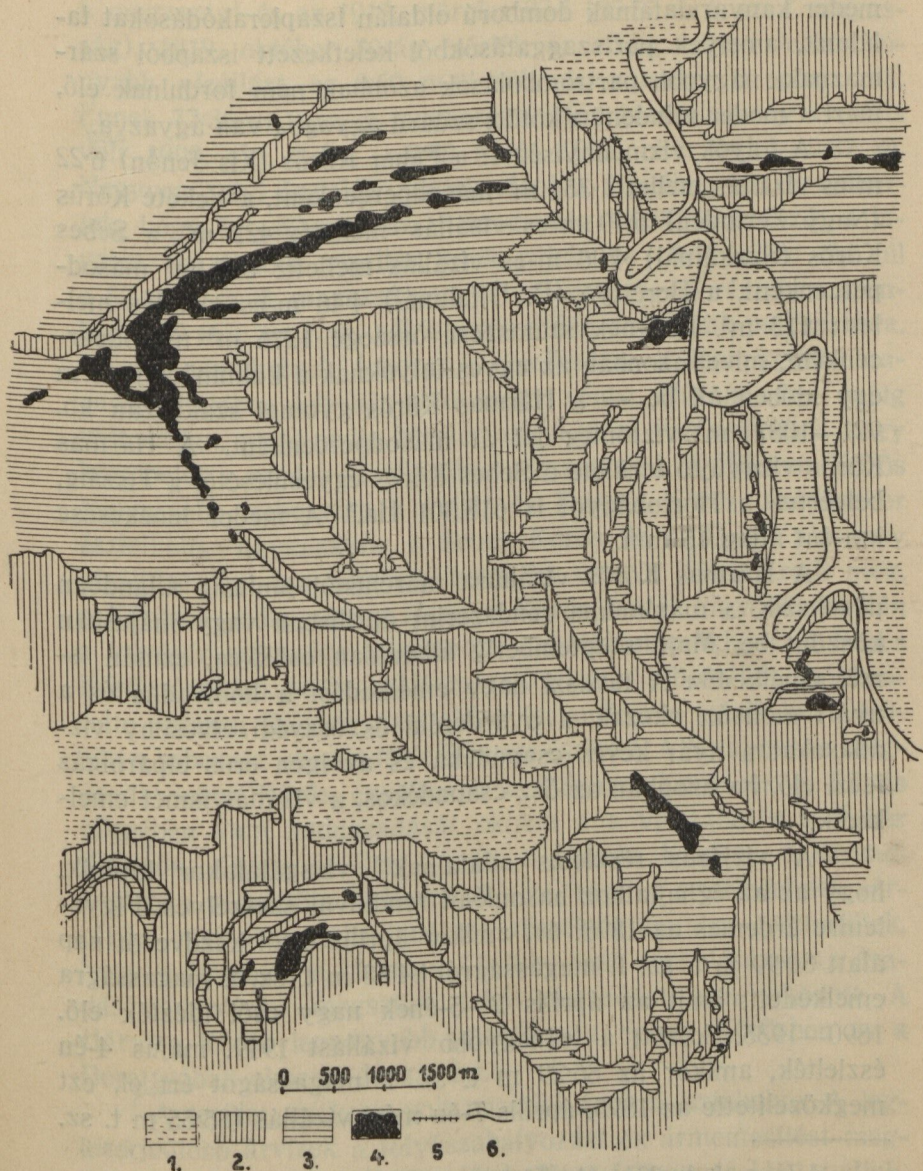
A felszín, a talajféleségek és a növényzet kialakításában döntőszerepe van a Fehér, Fekete és Sebes Körös összefolyásából keletkezett Hármas Körösnek. Békésszentandrás határába a Berettyóval meggyarapodva érkezik. Rendkívül kanyargós folyását Csongrádnál lévő torkolatáig megtartja.

A szabályozás előtti időszakban a Hármas Körös vizei közül a legiszaposabb a Fehér Körös volt. A többi folyónak vizei a terjedelmes lapályokra történt kiöntésekben még a torkolatuk előtt úgyszólván teljesen megsűrödtek.⁷ Az egyesült

⁶ 'Sigmond E. i. m. 125—127.

⁷ Gallacz János: Monografia a Körös—Berettyó völgy ármentesítéséről és ezen völgyben alakult vízrendező társulatokról. Nagyvárad. 1896. I. k. 199.

2. ábra. — Békésszentandrás határának talajtérképe.

Jelmagyarázat: 1. Öntésföld, t. sz. f. magassága kisebb 82·5 m-nél.
 2. Szikes agyag, t. sz. f. magassága 82·5—83·5 m.
 3. Fekete agyag, t. sz. f. magassága 83·5—84·5 m.
 4. Barna agyag, t. sz. f. magassága nagyobb 8·5 m-nél.
 5. A község belterületének határa.
 6. A Holt-Körös.

(Bodenkarte der Gemeindegemarkung B. Szentandrás).

meder kanyarulatainak domború oldalán iszaplerakódásokat találunk, amelyek partszaggatásokból keletkezett iszapból származnak, nagyobb partrombolások azonban nem fordulnak elő, mert a meder mindenütt kötött szilárd agyagba van ágyazva./

A folyók vízmennyiségei: a Fehér Körös (Kis Jenőn) 6·22 m-es vízállás mellett: 351 m³ másodpercenként, a Fekete Körös (Nagy Zerinden) 6·79 m-es vízállás mellett: 422 m³, a Sebes Körös (Szakálnál) 4·06 m-es vízállás mellett: 390 m³ másodpercenként, a Berettyó (B. Újfalunál) 4·40 m-es vízállás mellett: 113 m³. Ezeknek számszerű összege 1276 m³ másodpercenként, mivel azonban az egyes folyóknak a kulminációja nem egy időben áll be — a Hármaskörös gyomai szakaszán kb. 921—1087 m³ víztömeg jut át másodpercenként. A Hármaskörös vízgyűjtő területe a Sebes Körös egyesülésétől a Tiszáig, beleértve a Hortobágyot is 618.301 Ha.⁸ A meder fenékesése km-ént átlag 15 mm.

A Hármaskörös vízállása márciustól júniusig állandóan növekszik, a maximuma rendszerint áprilisban vagy májusban köszönt be. Majd szeptemberig állandóan csökken, ezután ismét emelkedik. A tavaszi nagy emelkedést a hóolvadás és a nyári monzún okozza, a nyárderéki és őszei alacsony vízállásokat a nyár kevés csapadéka és az igen erős elpárolgás idézi elő, ha azonban az őszi csapadékos, a vízállás ismét emelkedik.⁹

A vízjárás részletes adatainak¹⁰ vizsgálatakor kitűnik, hogy az az éghajlathoz hasonlóan rendkívül szeszélyes. Figyelemre érdemes az 1898. év, amikor április 4-től kezdve öt nap alatt 80·99 m t. sz. f. magasságról 84·53 m t. sz. f. magasságra emelkedett, amit az április 2—5-ének nagy esői idézték elő. 1890—1935. között a legnagyobb vízállást 1919. május 4-én észlelték, amikor az 86·29 m t. sz. f. magasságot ért el, ezt megközelítette az 1895. április 7-én mért vízállás (85·55 m t. sz.

⁸ U. o. 1. k. 222. (A Körösök és Berettyó összvízgyűjtőterülete 2.658,338 Ha.)

⁹ Mendöl Tibor: Szarvas földrajza. Debrecen. 1928. 16. l.

¹⁰ Körös-Tisza-Marosi Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat Békés—Bábolcskai szakasz igazgatóságának naponkénti mérései a Mezőtur—szarvasi hídfőnél elhelyezett 77·36 m t. sz. f. m-on lévő mércéjén 1890—1935.

f. magasság) és az 1915. március 23-i (85·57 m t. sz. f. magasság). 1919. október 30-án mérték az eddig ismert legalacsonyabb vízállást, ez 0·60 m-el sülyedt a mérce 0 pontja alá. Ennek 77·36 m t. sz. f. magassága. Még igen alacsony vízállás volt 1900. okt. 9-én: —0·48 m és 1902. okt. 1-én —0·37 m. Negyvenöt évi észlelési adatok alapján általában azt mondhatjuk, hogy 81—82 m t. sz. f. magasság között ingadozik a tavaszi maximális vízállás, csak ritkán és rövid időre lép túl a 82 m t. sz. f. magasságon; az év legnagyobb részében azonban a 79 m t. sz. f. m.-nál is csak ritkán emelkedik magasabbra.

A víztükrének fokozatos emelkedése a legnagyobb áradásig általában két hét alatt megy végbe. Három-négy napig változatlan, majd pedig kétszer annyi időre van szüksége, hogy körülbelül a rendes vízállásához visszatérjen. A Hármás Körös legnagyobb sebessége a Fehér és Fekete Körös áradásakor észlelhető, ugyanakkor a Sebes Körös és a Tisza alacsony vízállású. Azt tapasztalták, hogy ha csak a Tisza áradt meg, a Körösök pedig nem, a Hármás Körös összes kigyózó vonalán a folyóvíz sebessége legnagyobb mértékben csökkent. A Sebes Körös áradása pedig a Hármás Körösnek sebességét csökkentette egészen Békésig még akkor is, amikor a másik két Körösön a sebesség növekedését lehetett észlelni. A hatalmasan megáradt Sebes Körös ennél fogva a Hármás Körösnek a folyás ellenében való felduzzadását okozta s a visszahatás a Fehér Körösön, Gyula és Vári között, a Fekete Körösön a sarkadi határban végződött. A Berettyó vízei részint a terjedelmes sárrétjén, részint a nyílt lapályos részekben annyira szétterültek, hogy a folyónak a Hármás Körösbe való torkolásánál az áradás úgyszólván megszűnt, tehát duzzadást nem okozott. A Hármás Körös legnagyobb vízállása a Sebes Körösben és a Berettyóban okozott duzzadást.

A terület gyakran volt pusztító árvizek színhelye. A legkiterjedtebb árvizek a folyószabályozást és ármentesítést megelőző időben voltak. (1855 előtt). Régi feljegyzésekből tudjuk, hogy nagy árvizek pusztítottak az 1746., 1750., 1774., 1777., 1782., 1784., 1788., 1806., 1810., 1830. és 1855. években. Az 1830. évi árvíz alkalmával a szarvasi mércén 6·07 m-es vízállást mértek, 1855-ben pedig 6·84 m-et (ezeknek megfelel 83·43 és 84·20 m t. sz. f. magasság). Legnagyobb pusztítást az 1830-iki

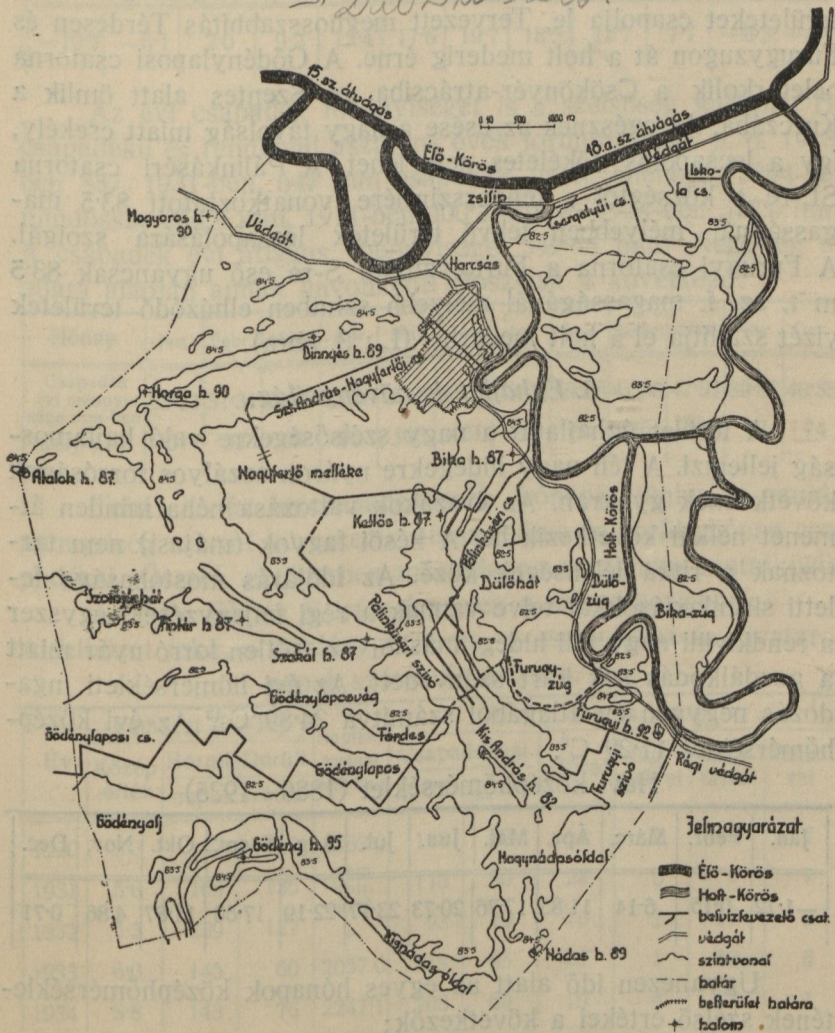
árvíz végzett, bár az 1855. évi magasabb volt, mert az időközben megalakult különféle vízszabályozó társulatok végrehajtott munkálatai már némileg megakadályozták a vizek szétterülését. Az 1830-as árvíz pusztításainak hatása alatt határozta el a Körös Békésszentandrás és Szarvas közötti kanyarulatának átvágását. Ezt 1834. szept. 11. és dec. 13. között hajtották végre 5 öl szélességben és 4 és fél öl mélységben. A kikerült földtömeget töltés alakjában a két partra rakták, a további szükséges kibővítést a vármegye 1835. után végeztette el.

Az 1834-ben készült csatornától északra, tőle mintegy 4 km távolságban a Körösön egy második átvágást létesítettek 1855 után, ez az ú. n. 18/a számú csatorna. Ez ma az előbbinél sokkal jelentősebb, hossza 3·36 km és a víz útját már 26·26 km-el rövidítette meg. Elkészülte után egy darabig azonban csekélyebb méreteinél fogva a Körösnek a csatorna alatti újabb alakulására hatással nem volt, mert az anyamedertől gáttal elkülönítve nem volt, az évenkénti áradások továbbra is veszélyeztették a környéket. Az 1870-es évek nagy árvizei újra ráirányították a figyelmet az ármentesítési munkálatokra, s ekkor elhatározták a 18/a számú átvágásnak megfelelő mértékben való kimélyítését és kiszélesítését. A mélyítésnél a Körösnek legkisebb 1855. évi vízállását vették alapul, annál 1·5 m-rel mélyebben 20 m fenékszélességű csatornát csináltak az eredetiből. 1888. évben a kész csatorna mindkét oldalán gátat húztak s ezzel a kanyarulat holtággá lett. A békésszentandrási végénél azután zsilipet, majd utóbb szivattyú telepet is építettek. A zsilipen ősszel leeresztik a holt meder vizét, s tavasszal teleeresztik. Ha a holt meder a belvizektől nagyon megdagad s elöntéssel fenyegeti a partmenti földeket, akkor kiszivattyúzzák.¹¹ A holt meder maximális vízállása 80·35 m t. sz. f. Tavasztól őszig a holtmeder vízvesztessége kb. 800—1000 mm-ben mutatkozik, a valóságban azonban ennél több, de az a veszteség, amely az innen való öntözésből származik, megtérül a holtmederbe ömlő belvizekből, főként az ártézi kutak fölös vízmennyiségéből, így a jelzett vízvesztesség a párolgás rovására irandó.¹² A 15. sz. átvágás 600 öl hosszúságban 1883-ban tör-

¹¹ Neumann Jenő: Szarvas története. Szarvas. 1922. 171.

¹² Takátsy Sándor ármentesítő társ. mérnök úr szíves szóbeli közlése.

tént meg, miáltal 3130 öllel rövidült meg a meder. A 18/a sz. átvágástól kezdve megépített védtöltés segítségével a határt teljesen ármentesítették.

3. ábra. Békésszentandrás vizrajzi térképe.
(*Hydrographische karte*).

A belvizek levezetésére szolgál a Szentandrás—Nagyferti csatorna, melynek egyik ága a község belterületén áthaladva ömlik a holt Körösbe, a másik ága a Pálincáséri csatornába torkollik. A Nagyferti mellékének 83,5 m t. sz. f. magas-

ságon aluli területéről vezeti le a vizeket. A Gödénylaposi csatorna a Gödénylapos 82·5 m t. sz. f. magasságon aluli, a Gödénylaposvég és Gödényalj 83·5 m t. sz. f. magasságon aluli területeket csapolja le. Tervezett meghosszabbítás Térdesen és Furugyzugon át a holt mederig érne. A Gödénylaposi csatorna beletorkollik a Csökönyér-atrácsiba, ez Szentés alatt ömlik a Kurczába. Az egésznek az esése a nagy távolság miatt csekély, így a lecsapolás tökéletes nem lehet. A Pálinkáséri csatorna SE-re a községtől a tengerszintjére vonatkoztatott 83·5 magasságnál mélyebben fekvő területek lecsapolására szolgál. A Furugyi csatorna a Furugyzugtól S-re eső ugyancsak 83·5 m t. sz. f. magasságánál mélyebb szintben elhúzódó területek vizét szállítja el a holt mederbe. (L.: 3. ábra)./

3. Éghajlat és növényvilág.

A terület éghajlatát a nagy szélsőségekre való hajlamosság jellemzi. A téli nagy hidegekre nyáron aszályos forróságok következnek gyakran. Az évszakok változása néha minden átmenet nélkül következik be. A késői fagyok (májusi) nem tartoznak a ritka jelenségek közé. Az időjárás mostohasága felletti siránkozásokkal telve vannak a régi feljegyzések, egyszer a rendkívüli nagy téli hideg, máskor az esőtlen forró nyár miatt a gazdálkodás sok kárt szenvedett. Az évi hőmérsékleti ingadozás negyven év átlagából számítva 24·89 C.¹³ Az évi közép-hőmérséklet 11·29 C°.

Havi középhőmérséklet (1886—1925)

Jan.	Febr.	Márc.	Ápr.	Máj.	Jun.	Jul.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Dec.
—1·72	0·15	6·14	11·85	17·76	20·73	23·17	22·19	17·60	11·87	4·86	0·71

Ugyanezen idő alatt az egyes hónapok középhőmérsékletének szélső értékei a következők:

maximum

1921 jan.	1925 febr.	1916 márc.	1918 ápr.	1889 máj.	1889 jun.	1894 jul.	1890 aug.	1892 szept.	1907 okt.	1911 nov.	1915 dec.
4·3	6·4	10·0	15·6	21·0	23·9	26·3	26·6	21·3	17·0	9·1	5·5

¹³ A területhez legközelebb eső észlelési hely Szarvas, ennek adatait vettem. (Közl.: Mendöl Tibor: Szarvas földrajza. Debrecen. 1928. 20—24).

minimum

1893 jan.	1891 febr.	1907 márc.	1907 ápr.	1913 máj.	1923 jun.	1913 jul.	1915 aug.	1912 szept.	1905 okt.	1908 n ov.	1889 dec.
-10·7	-6·1	2·0	9·2	12·4	17·6	19·7	18·5	12·7	7·7	-0·3	-5·7

Az évi csapadék mennyiségét is a szélsőség jellemzi. Bö csapadéku és rendkívül aszályos évek fordulnak elő, p. o. 1915-ben 837, 1931-ben 647 mm csapadék esett, ellenben 1894-ben mindössze 354·9 mm, 1911-ben 400·2 mm és 1934-ben 377·0 mm. A csapadék évi átlagos mennyisége 549·05 mm. Negyven év adata alapján annak havonkénti eloszlása a következő:

Hónap	Jan.	Febr.	Márc.	Ápr.	Máj.	Jun.	Jul.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Dec.
Csapadék évi mennyi- sége mm-ben	33·33	31·31	37·04	54·16	56·30	66·55	48·60	49·26	41·80	47·97	39·88	40·35
hány %-a	61	57	68	99	103	121	89	90	76	87	73	74

Tehát az év legcsapadékosabb hónapja június, s azután mennyiség szerint következik utána május és április hónap csapadécai. Összel, októberben másodlagos maximum mutatkozik.

Az NW, SV és N irányú szelek a leggyakoribbak. A felhőzet foka, a napfény tartama, a csapadékos és zivataros napok száma Szarvason.¹⁴

Év	Felhőzet (0—10)			Napfény tartam órákban	N a p o k s z á m a					
	Közép érték	Borult napok száma	Derült		Csapadékkal		Hóval	Jég- esővel	Ziva- tarral	Vihar- ral
					≥ 0·1	≥ 1·0				
1930	5·3	197	168	2363·0	118	88	14	2	10	7
1931	5·6	169	135	nem volt mérő	115	89	24	3	7	7
1932	5·3	239	127	"	93	73	16	2	17	2
1933	6·0	145	60	2057·0	119	95	25	1	10	5
1934	5·8	143	76	2247·1	103	69	10	4	17	1

Végül nem hagyhatjuk figyelmen kívül a talajhőmérséklet alakulását sem, mint amelynek nem csekély szerepe van az itteni növényzet kialakulásában és a mezőgazdasági termelésben.

¹⁴ Szarvasi m. kir. Tessedik Sámuel középfokú gazdasági tanintézet 1930. óta működő meteorológiai állomásának adatai szerint, felhőzet és talajhőmérsékletre vonatkozóan. (L. az évi értesítőket).

A talajhőmérséklet havi átlagos középértékei (1930—1935).

Hónap	Jan.	Febr.	Márc.	Ápr.	Máj.	Jun.	Jul.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Dec.
0	-0.9	1.0	5.3	12.6	21.1	25.3	28.5	25.4	19.1	11.7	5.7	1.6
2	0.1	1.6	5.8	12.1	22.6	20.5	27.7	24.6	19.1	12.4	5.4	1.5
20	0.1	0.5	5.4	11.8	19.6	21.4	25.7	24.9	19.8	13.7	6.6	2.6
75	6.9	6.9	8.9	12.5	15.7	20.9	23.3	23.0	20.7	16.5	10.6	9.3
100	9.0	9.0	12.3	12.9	16.8	20.3	22.5	22.7	22.8	17.2	17.0	15.6
200	13.9	11.5	13.1	13.4	15.5	16.1	18.8	19.5	19.8	19.1	17.5	15.9

A közölt 6 esztendőnek átlaga szerint a talajban közel a felszínhez a legalacsonyabb havi középhőmérséklet januárban van, a legmelegebb júliusban; 75 és 100 cm mélységben a januári és februári középhőmérséklet azonos, 75 cm mélységben a júliusi is egyenlő, 2 m mélységben a hőmérsékletnek úgy a maximuma, mint minimuma a felszínhez közelesek értékeihez képest 1—1 hónappal később következik be.

Az ismertetett klimatényezők együttes vizsgálata azt mutatja, hogy az éghajlat szavanna jellegű növényzet kialakulására alkalmas, bár egyes években annyi csapadék esik, hogy az a zárt erdő csapadék feltételeit is kielégíti, az elosztása azonban olyan kedvezőtlen lehet, hogy a füves vegetációnak is küzdenie kell a fentmaradásért.

A növényzet kialakulása szoros összefüggésben van a talajféleségeken és az éghajlaton kívül a Körös áradásaival is. A Körös árterületén a galéria-erdők füzesekből és nyárfélékből állhattak. Itt-ott még ma is látható a Körös partján ezeknek néhány példánya. A kiöntésekben és a morotvákban a hinár és sásfélék alkották a növényzetet. A folyószabályozások következtében azonban ezeknek térbeli kiterjedtsége nagyon korlátozódott. A magasabban fekvő helyeken — ahová a Körös árvize már csak ritkán hatolt el — a réti növényzet telepedett meg, amely még mindig kedveli a nedvességet, de már nem oly vízigényes. A legmagasabb helyeken — árvízmentes térszínen — füves pusztaság képét nyújtva a mezőség növényzete tenyészett. Eredetileg a magasabban lévő térszínen a fásabb tájat az ember évezredes munkája fátlan füves pusztasággá

tette, ennek a füves pusztaságnak és vele szemben a folyóártér nedves formációinak képét mutatta a táj a folyószabályozásig.¹⁵ Ma már az eredeti növényzetet csak a gátakon belül találjuk meg, de ez is nagyon szegényes, mert a folyószabályozások következtében az áradást hiába várja a növényzet. Mint jellegzetes növényformációt kell megemlítenünk a Körös holtágainak növényzetét. Ez az egykori ősnövényzet elsatnyult maradványa.¹⁶ A partok mentén mindenütt megtalálhatjuk a sekélyebb vízben a nádist. Végül beszélhetünk a szíkes talajok növényzetéről. 'Sigmond Elek a békéscsabai szíkesek öntözési eredményei alapján négy csoportba osztja, aszerint, hogy mennyi és milyen sókat tartalmaznak. Az első osztályba a jó gyepterminző, melynek növényezte az *Alopecurus pratensis*, *Poa angustifolia*, *Trifolium repens*. A második osztály még jó szénát ad, nagyon elszaporodik a fehér lóhere, a *Poa angustifolia*, ellenben az *Alopecurus pratensis* eltűnik és helyette a *Bromus mollis* lép fel. A harmadik osztály már kevésbé jó rész. Jellegzetes növény a *Festuca pseudovina* és a *Medicago lupulina*. A negyedik osztály sótartalma oly nagy, hogy gyakorlatilag hasznavehetetlen. A növényzete: *Matricaria chamomilla*, *Camphorosma ovata*, *Hordeum Gussoneanum*. Az ilyen szíkesek csak halastavaknak használhatók.¹⁷

A kulturnövények közül a legnagyobb területet búza foglalta el. Legjobb búza termés akkor köszönt be, ha az esőzés maximuma októberben van, június elején pedig egy másodlagos maximum mutatkozik. A búza után következik a kukorica, amely júniusi és augusztusi esőket kíván; árpát és zabot igen elenyésző mértékben termelnek. Feltűnő, hogy az ipari és konyhakerti kapásnövények, így a burgonyatermesztése igen csekély. Csak a házak közelében a kertekben, továbbá a Körös partján termesztik nagyon is korlátozott, kis területen, ami annak tulajdonítható, hogy ezeknek a növényeknek a növekedése az év csapadékban szegényebb szakaszába esik, az elmaradt csapadékot rendszeres öntözéssel pedig ma még csak kisebb területen tudják pótolni. A gyümölcs fajták közül nagyobb

¹⁵ Mendöl i. m. 26.

¹⁶ Borbás Vincze: Békés megye flórája. M. Tud. Akad. Ért. a term. tud. kör. 1881. 2. 8.

¹⁷ Vági István: A talajtan elemei. Sopron. 1927. 300.

számban csak azokat találjuk meg, amelyek a késői fagyok (májusi fagyok) iránt kevésbé érzékenyek. Legtöbb a szilva (kb. az összes gyümölcsfáknak a harmada), azután a meggy, eper, alma, barack, dió, cseresznyefák stb. következnek.

4. Az ember megjelenése. A terület a prehisztórikus korban.

Területünkön a neolith-korban jelenik meg az ember, mire az eszközök és fegyverek tömeges előfordulásából következtethetünk.

A Mogyorós halmot kivéve rendszeres ásatás nem történt. A határban lévő halmoknak csaknem mindegyikét szántják, s így évről-évre a talaj felső rétege lejjebb kerül — lassan kopik — s az ekevas gyakran prehisztórikus emlékeket vet fel (a Kunszentmárton felé eső egyik halmot a nép a nagy számban előforduló kovakő szerszám töredékek után „Tűzköves”-nek nevezi).¹⁸

A neolith-kori lelőhelyeket mind a Körösnek az árvizből kiemelkedő partján találjuk. Ez természetes is, mert a kor embere kezdetleges eszközeivel kutatásni képes nem volt, így a folyó mellé telepedett le, ahol jó ivóvizet és elegendő mennyiségű halat talált.¹⁹ A község délkeleti szögletén a 84·5 m t. sz. f. magasságban valóságos telepnek kellett lennie, melyet valószínűleg tűzvész pusztított el.²⁰ Területünkkel közvetlen szomszédos Szarvason történt rendszeres ásatás²¹ és ott nagy számban kerültek elő neolith-korból származó leletek, úgyhogy azok alapján virágzó kultúra létezését állítják, amibe minden valószínűség szerint Békésszentandrás is beletartozott. A felszínre kerülő obszidián és kovakő szilánkokból, nyakékul használt

¹⁸ Karácsonyi János: Békés vármegye története. Gyula. 1896. 1. k. 5—6.

¹⁹ Békésmegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat Évkönyve. 5. k. 66. l. (Haan Lajos: A szarvasi, túri és szentandrászi régészeti tárgyak ismertetése).

²⁰ Békésmegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat Évkönyve. 5. k. 63—64. (Haan Lajos: A szarvasi, túri és szentandrászi régészeti tárgyak ismertetése).

²¹ A szarvasi régészeti leletekre vonatk. L. Krecsmárik Endre: Őskori nyomok Szarvas területén és a szappanosi neolith telep. Szarvas. 1915. 33—34. — Neumann Jenő: Szarvas története. 1922. 11 és köv. l.

kalárisokból, kőbaltákból, kővésőkből, agyagsipokból, agyagedénytöredékekből, csonttűkből, szarvasagancsokból, őrszarvakból készült kalapáló és fűrőeszközökből, égetett agyag hálósúlynehezékekből megállapítható, hogy a területen lakó neolith-kori ember eszközeinek és fegyvereinek készítéséhez használt technikai nyersanyaga a fa és állati csontok mellett a kő, fő tápláléka pedig a folyó nyújtotta húseleség volt. Főfoglalkozása a halászat és vadászat volt. A szövés-fonás sem volt előtte ismeretlen.

A csiszolt kőeszközöket a réz szorítja ki, mely ide cserekereskedelem útján juthatott. Jórészt ezzel magyarázható az a körülmény, hogy csekély számban fordul elő tiszta rézeszköz. A községtől délre a Körös mai ártere felett kb. 4 m magasságban, a holtmeder partján lévő Dülökháti szőlőkben (Piti, Pityegát) találtak rézvésőket, lándzsaköpüt és vésőmaradványokat.²²

A rézkort hamar felváltotta a keletről jövő bronz-kor (Kr. e. 1500), mely a vörösréz és az ón ötvözetéből előállított pompás keménységével rövid idő alatt meghódította az embert.

Az ékszereket sokszerű változatos formában állították elő. A kor jellegzetes fegyvere a kard és a harci csákány volt.²³ A bronz-kori leletek és ékszerek azt igazolják, hogy az ember foglalkozása elsősorban is a földművelés volt. Fibulával összetűzött ruhában járt és az ékszereket kedvelte, halottait is azzal együtt temette el. Bár a Kárpátországban nagy öntőműhelyeket és formában gazdag raktárakat találunk, vidékünkön réz- és bronz-kori emlék gyér számban fordul elő, úgyhogy a neolith-korral szemben bizonyos fokú elnéptelenedést észlelhetünk.

A bronz használata hosszú évszázadokig eltartott, s amikor a fémkorszak utolsó periodusa bekövetkezett és a vas használata általános lett, még sokáig megmaradt a bronz is, úgyhogy a két kor között az átmenet igen elmosódott. Vidékünkön több helyen találtak olyan sírokat, amelyekben bronz és vas tárgyak vegyesen fordulnak elő (pl. a békéscsabai sírlelet).²⁴

²² Mogyorossy János vm.-i múzeumi igazgató jelentése. Évkönyv. 5 k. 179.

²³ BRMT. Évk. 5. k. 42. (Hampel József: Óskori emlékek a Békésmegyei múzeumban).

²⁴ Karácsonyi János i. m. 1. k. 8.

Békesszentandráson bronz karperec és kétélű nagy vas kard került elő.²⁵ A Mogyorós halmon 1899-ben folyt ásatás alkalmával feltárt kilenc sírból a Kr. u. 3. századból származó emlékek kerültek elő.²⁶

Területünkre vonatkozó írott emlékek csak a 13. századból maradtak fenn. Az ókorban, a Kárpátok vidékén lakó szarmata-jazyg, dák és trák népekről nem mutatható ki, hogy laktak-e vagy megfordultak-e egyáltalán területünkön. A római-korból származó pénzleletekből az következtethető, hogy bár a római uralom vidékünkre nem terjedt ki, az ittenlakó népek kereskedelmi összeköttetésben állottak a rómaiakkal, de — hogy mely fajhoz tartozó nép lakta ekkor vidékünket — meg nem állapítható.

Jordanes ír arról, hogy a Crisia (Körös) mellékén a vandál nép tanyázott, ha tudósításának hitelt adhatunk, úgy az a vidék első ismert lakója. (De Getarum seu Gotorum origine. Cap. XXXII.) Majd a gótok szerepeltek itt rövid ideig (335—400). Őket a hunnok követték, s ezzel egy 400 éves hunn-avar korszak veszi kezdetét (400—800). A hunnok helyét az Alföldön a gepidák foglalják el, majd az avarok (568—800). Az avar időből származó emlék maradt fent a Tiszántúl.²⁷ Az uralmuknak Nagy Károly vet véget, egy századig tartó frank-szláv korszak következik, de bizonytalan, hogy lakott volt-e a terület az avarok után. Lehetséges, hogy a népvándorláskori népek csak átnyargaltak rajta, állandó — helyhez kötött — letelepedésnek nyoma nem ismeretes.

Vidéünk a honfoglaláskori magyarságnak, egy nomád állattenyésztő népnek nagyon is megfelelő volt és az itt alkalmas szálláshelyet könnyen találhatott. Constantinos Porphirogenitos (De administrando imperio XL.) említést tesz a Körös

²⁵ Implon József vm.-i múzeumi ig. közlése. A leletek a gyulai múzeumban vannak 1348, 1851 ltsz. alatt.

²⁶ Arch. Ért. 1899. 41—46. (Csallány Gábor: A római kori temetőről Öcsöd és Békesszentandrás határában).

²⁷ Az avar-korból származónak véli Karácsonyi az Öcsödtől északra Mezőtúr, Póhalom, Károly és Szeghalom mellett elhúzódó és a Bihari földvárnál végződő Ördög árkának nevezett árkot, melynek oldalán elhúzódó töltést — véleménye szerint — útnak használták. — Ugyanígy földhányás vonul Arad, Simánd, Székudvar, Sarkad és Cséffa határain át Bihar felé. (Karácsonyi i. m. 1. k. 13).

mentén tanyázó magyarokról. Nincsen adat, hogy községünk helyén volt-e már ekkor is valamilyen szállás.

Békés megye egy része ösfoglalású hely, az Ont törzséhez tartozó Borsa nemzetség birtokai túlnyomó részt itt voltak, fészke volt annak a pogényságnak is, melynek vezetője — Vata úr — szintén békési nemes, Kórogyi birtokos.²⁸

A 13. századból származó oklevelekből negyvennégy békésmegyei község állapítható meg, tehát a vármegye az akkori viszonyokhoz képest eléggé lakottnak mondható. De ugyanezen században a tatárdulás, vidéküinkre is kiterjedt és néptelenné tette azt.²⁹

5. Adatok a legrégebb birtokosokról.

Területünket legelőször egy 1297-ből való oklevél említi. Ez tartalmazza a következőket: III. András király az Ákus nembeli Mihályfia Ákusnak adományozza Fehéregyháza és Heen nevű pusztákat. Heen pusztán Szent Miklós, Heen és Fehéregyháza közt Szent András tiszteletére emelt templom áll.³⁰ — A templomok közelében községeknek kellett lenniök, utóbbiak azonban korábban, a tatárdulás idején elpusztulhattak. Ezért az oklevél csak a pusztákon álló templomokról szól. Ákus mester kijavította és rendbehozta a Szent András tiszteletére emelt templomot, valószínűleg a heeni templom anyagát is felhasználta hozzá, mert arról többé nem találunk említést.³¹

Ákus mester kezén azonban csak 32—33. évig maradt Szent Andrásról elnevezett birtok, mert Garay Miklós nádor 1378-ban kelt — a kun Manalaki Ferenc és Jakab, valamint Úzvásáry Jakab között folyó perben hozott — ítélölevele³² a Sáros megyei Úzvásáryakat ismeri el birtokosoknak, miután ezek elfogadhatóan igazolták, hogy már 1329-ben az övéké volt Szentandrás, mint örökség.

²⁸ Dr. Erdélyi László: A magyar művelődéstörténet. Kolozsvár. 1915. 1. k. 81.

²⁹ BRMT. Évk. 1. k. 89. (Hajossi Ottó: Művelődés és művelődéstörténet Békés megyében).

³⁰ Lud. Aug. Haan: Diplomatarum Bekessiense. Pestini, 1870. 13—14.

³¹ Az Ákus nemzetség a 14. sz. közepéig 13 vm.-ben birtokos. — Ákus nemzetségre vonatk. L. Dr. Erdélyi L. i. m. II. k. 95—120., 318—319.

³² Deák-Nagy: Hazai oklevéltár. 1879. 305—311.

6. A szentandrási Hunyadi uradalom. Birtokviszonyok.

Az Úzvásáryak nem fordítottak valami különös gondot szentandrási birtokukra, mert Zsigmond korában megint úgy tudják, hogy visszaszállt a koronára.³³ Zsigmond 1436-ban Hunyadi Jánosnak adományozta Szent András, Csabacsüd és Szentetornya falukat a hozzájuk csatolt tizenegy pusztával. (Gádoros, Libeczegyháza, Örszegegyháza, Zeleméres, Lábos-egyháza, Tökemonostora, Csorvás, Gellértegyháza, Apaegyháza, Kétkapu és Tompa). Majd a hódmezővásárhelyi uradalmat is megszerzi Hunyadi és ezzel két újabb békésmegyei falu került birtokába: Sámson és Szöllös, majd az örökösök nélkül elhalt Laczkfyak birtokát, a kerekegyházi uradalmat is megszerezte, ehhez tartozott Battonya, Baktornya, Sziond, Basarág, Kyngyed, Vinga és Azony. Ezekbe a birtokokba 1554-ben iktatták be.

A szentandrási adományozásnak az Úzvásáry család hat tagja ellentmond 1455-ben. Hunyadi azonban ragaszkodott a birtokhoz s V. László királytól új adománylevelet kért (1456). Az Úzvásáryak tehát nem tudták birtokjogukat eléggé érvényesíteni.

A szentandrási uradalom a Hunyadiak alatt meggyarapodott Királyság,³⁴ Dónáttornya, Komlós,³⁵ Ötvenablaku (Ötvenes) falukkal, valamint megszerezték még hozzá Körösszent-

---

³³ Haan Lajos (Békés vármegye hajdانا. Pest. 1870. 113.) szerint Szentandrás 1433-ban a Bessenyeiek birtoka volt. — A jászói konventnek van ugyan egy oklevele 1433-ból (Békés megyei oklevéltár 57.), melyben Bessenyei László, Miklósnak fia, másik László, Lászlónak fia és István, az elsőnek testvére Isaaka, Tarchkereke, Chekehida és más Bihar és Békés megyei birtokokra nézve atyafiságos egyességre lépnek. Ebben említik Szentandrást (Zenthandras), Haan a békésmegyei Szentandrásra vonatkoztatja *tévesen*, mert ez a Bihar megyei hasonló nevű helysége illik. Ha a Bessenyeiek birtoka lett volna Szentandrás, Hunyadi nem támadhatták volna meg az Úzvásáryak.

³⁴ Marothi János és Mátyás Szénás nevű falujuk mellett egy Zeleméres nevű falut telepített. Szilágyi Mihály a Hunyadiak békési birtokainak gondnoka ráront a falura és távolabbi helyre költözteti a jobbágyokat, az így telepített falunak Királyság lett a neve. (Zeleméres, alio nomine Kiraalsag). Békés megyei oklevéltár. 67.

³⁵ Komlóson megvette 1454-ben Hunyadi Fehéregyházi Benedekné szül. Simonkerei Margit részirtokát. Békés megyei oklevéltár 66.

miklóst is.³⁶ Hunyadi Mátyás az egész birtokot édes anyjának, Szilágyi Erzsébetnek az eltartására rendelte.³⁷ Szilágyi Erzsébet halála után, 1484-ben Mátyás az egész szentandrászi uradalmat Corvin Jánosnak adományozza, az új birtokos azonban csak Mátyás halála után vette tényleg azt birtokába. A tapasztalatlan ifjú herceg 1494-ben Szentandrászt, Csabacsüdöt, Körösszentmiklóst, Királyságot és Szentetornyát, valamint a hódmezővásárhelyi uradalomból Donáttornyát és Ötvenablakut Dámffy Márton nevű udvaroncának adományozta.³⁸

A szentandrászi uradalom a Hunyadiak után Dámffy Márton kezében volt utóljára együtt. Dámffy halála után (1508) négy részre bomlik szét az uradalom és így elvesztette egykori jelentőségét.

Egy része a Paksi családé lett³⁹ és a 16. század folyamán annak birtokában maradt.

7. Szentandrás a 15—16. században, elpusztulása 1597-ben.

Nem találunk a 13—14. századból olyan feljegyzéseket, melyekből rekonstruálhatnánk az akkor létező falu életét és nagyságát. A birtokviszonyokat megállapító és szabályozó oklevelek adataiból arra következtethetünk, hogy nagyon kis szálalás lehetett, mindössze néhány jobbágyházból állhatott. Nincsen adat arra, hogy a földesúr ispánt tartott volna Szentandráson. A földesúr — az Úzvásáry család — a távoli Sáros megyében lakott. Bár ezek jogos birtoka volt, királyaink mégis eladományozták több ízben is, ami mással nem magyarázható, mint hogy a földesurak nem fordítottak gondot a birtokra. Ez a körülmény eléggé megvilágítja az akkori falu életét.

Az utolsó birtok adományozáskor is az Úzvásáry család visszaszerzési törekvése eredménytelen maradt. A 15. században — Hunyadi János földesuraságával — nagy változások állának be Szentandrás életében. Ő Csabacsüdből, Szentetornyából és a hozzájuk tartozó pusztákból egy uradalmat alkotott, annak névadó középpontja Szentandrás lett. Bár Hunyadi nem

³⁶ Karácsonyi i. m. 1. k. 222.

³⁷ U. o. 223.

³⁸ Hazai okm. tár. 4. k. 441.

³⁹ Karácsonyi i. m. 1. k. 223.

lakott állandóan a faluban — nem is tehetette ezt országos elfoglaltsága mellett — de valószínű, hogy megfordult és rövidebb hosszabb ideig itt tartózkodott, mint annak az uradalmának a középpontjában, amelyért az Úzvásáryak tiltakozása idején még a király előtt is felemelte szavát és birtokjogának hatható-sabb biztosítása érdekében új adománylevelet kért.

A korszakban a lakosság főfoglalkozása — amint a tized-lajstromokból kitűnik — kétségtelenül az állattenyésztés volt. Erre a célra a Körös árterületének rendkívül dús növényzete kitűnően meg is felelt. Különösen szarvasmarha, ló és sertés-tenyésztés volt kedvelt foglalkozás. A folyó gazdag halállománya pedig a halászatnak adott jelentőséget. A magyarság letelepedése után a földművelés első nyomaira a 14. század végén találunk megynkben.

A Hunyadiak alatt az addig elhanyagolt gazdasági élet igen nagy lendületet vett. Hunyadi János birtokain a jobbágy-szolgáltatásra — melynek mennyiségét a napi szükséglet szabályozta — alapított gazdasági rendszert átalakította. A majorsági uradalmi, vagy allódiális gazdálkodást vezette be, mert célja az volt, hogy a gazdálkodás minél nagyobb hasznot hozzon. A majorsági gazdálkodás célja a többtermelés volt. 1463-ból van az első adatunk arra vonatkozóan, hogy a szentandrászi uradalomban ispánokat, gazdatiszteket tartottak. Ekkor Temesvári Jánost és Varjassy Jánost említik. 1480-ban ismét Varjassy Jánost.⁴⁰ Az allódiális gazdálkodásnál a földművelés és állattenyésztés bizonyos fokig már egymásért van. Felismer-ték, hogy a szarvasmarha gondos táplálásának lényeges mező-gazdasági következményei vannak (trágyázás lehetősége). Emellett azonban öncél is vezetett, főként a lótenyésztésnél és az aprómarhanyájgondozásnál. Az uradalomnak ménesei voltak.⁴¹ A szentandrászi uradalomban már 1463-ban építettek ma-jorsági házakat.⁴² A gabonát köböllel mérték. A vidéken a gyulai és simándi köbölt használták. (Az Árpád-korban és később is 1 köböl = 60 itce = 30 pint, 1 pint = 16 liter, 30 pint vagyis a köböl = 48 liter). Az összes munkák elvégzésén kívül a job-

⁴⁰ Karácsonyi i. m. 1. k. 241.

⁴¹ Komoróczy György: Nádasdy Tamás és a 16. sz.-i nagybirtok gazdálkodása. Budapest. 1932. 83. l.

⁴² Karácsonyi i. m. 1. k. 240. l.

bágy termésének egy harmad részét beszolgáltatta a földesurnak.

A gazdasági élet fellendülésének természetes következménye lett a népsűrűség megnövekedése. A természetes szaporodáson kívül nagymértékű volt a bevándorlás. A könnyebb megélhetés és az elviselhetőbb sors vonzóhatásának meglelt az eredménye, mert megyénk északnyugati és nyugati része a Hunyadiak alatt kezd benépesedni.

Még 1463. előtt mezővárosi jogot szereztek a Hunyadiak Szentandrás részére, s a században csak itt és Gyulán tartottak vásárt Békés megyében. A Hunyadiak nagy rendet és fegyelmet tartottak a városban. Szilágyi Erzsébet 1480-ban a szentandrási jobbágyokat szemkiszurással fenyegette meg, ha gazdatisztjeinek nem engedelmessékednek.⁴³

A Hunyadiak után — Dámffy Márton földesurasága idején — megkezdődött a hanyatlás Szentandrás életében. Ekkor lakott földesúr először a helységben, de ez a körülmény nem jelentett a gazdasági élet szempontjából annyit, mint mikor egy hatalmas uradalom középpontja volt. Dámffy Márton sokkal kevesebbet törődött az uradalommal, mint az előbbi birtokos.

A város négy birtokosra szállt, a belterület is négy részre szakadt. Ennek megfelelően négy bírát találunk, akik földesuraik nevében szolgáltattak igazságot.

Bár a város nagyságát nem ismerjük, mégis egy 1512-ből való oklevél alapján feltehetjük, hogy a környékbeli helységek közül még mindig a legtekintélyesebb volt. Ekkor Györitelek, Furugytelek, Mogyoróstelek, Gődénytelek és Berektelek nevű határrészek is hozzátartoztak. Az adófizetésről első pontos értesülésünk 1552-ből van, akkor nyolc kapu után fizettek, 1553-ban 12, 1556-ban 18, 1560-ban 8, 1562-ben 25 kapu után.⁴⁴ 1560-ban azért olyan kicsi, mert Újlaki Sebestyén jobbágysai, akik 1562-ben 25 kapu után fizettek, hiányzanak. A lakosság a korban szín magyar volt, bár a közeli kun telepek lakosaival némi keveredés történt, ami kitűnik a család nevekből. Gyakran előforduló magyar nevek Ferenczy, Nyiri, Keresztesi, Vas, Kanizsa, Cseke, Nyilas, Bene, Fonó stb. A lakosság nagyrésze

⁴³ Karácsonyi i. m. 1. k. 213.

⁴⁴ Karácsony i. m. 2. k. 306.

a r. kat. egyház híve volt a 16. században, ekkor rendezett egyházáról és szép templomáról híres. Oláh Miklós esztergomi érsek Hungariájában mint tekintélyes egyházat említi. Plébánosa 1552-ben a trienti zsinatra utazó követ költségeinek fedezéséhez három forinttal járult hozzá. A terjedő protestantizmustól nem zárkózott el, mert van adat arra, hogy Szentandrás protestáns papja 1551-ben a Nagyváradon tartott zsinaton megjelent és a zsinati határozatokat alá is írta.⁴⁵

Békésszentandrás 1557-ben szerepel a török kincstári defterben, tehát adózott nemcsak a magyar földesúrnak, hanem a töröknek is. 1562-ben 29 jobbágynak volt a határban vetése, féltized fejében fizettek a földesúrnak 29 kalangya, 12 köből és két véka búzát, 3 köből és 6 véka árpát.⁴⁶ Az alattvalók helyzete nagyon szomorú volt, a török szpáhi mindenéből kiszarolta a lakosságot. Szentandrás mint gazdagabb hely a szultáni birtok lett és az aradi szandzsáksághoz tartozott Komlós, Csabacsüd, Kondoros, Orosháza, Mezősopron, Endrőd, Félhalom, Gyulavári, Ege, Décse, Gerendás, Kamuth, Csaba, Szöllős, Apáti, Csáköhegyes, Eperjes, Szentmiklós, Szerhet, Békés, Edeles, Tölgy, Királyság, Vesze nevű Békés megyei helységekkel.⁴⁷

Amikor 1566-ban Gyulavárt elfoglalták a törökök, megalakítják a gyulai szandzsákságot,⁴⁸ de a jobbágyok a magyar földesuraknak ezentúl is megfizették adójukat. Később Békés megye nyugati részével együtt Szentandrás az erdélyi fejedelem fennhatósága alatt állott egészen 1597-ig, ebben az évben teljesen elpusztult.

A török, amint új területet hódított meg, mindjárt a hadászatiilag fontosabb helyeken erődítményeket (palánkokat) és várakat épített. A környéken Szarvast erősítette meg (1566. körül). Ezután a vidék történetében Szarvas vitt fontosabb szerepet, Békésszentandrás pedig vesztett jelentőségéből, bár sokkal népesebb volt, mint az előbbi.

⁴⁵ Frid. A. Lampe: *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transsilvaniae*. Trajecti ad Rhenum. 1728. 249.

⁴⁶ *Regesta decimarum cottus Bekes*. Orsz. Lt.

⁴⁷ *Diplomat. Bekes*. 2. k. 242. V. ö. Ráth Károly: *Török-magyar viszonyok*. Akad. Ért. 1862. 3. k. 46.

⁴⁸ *Dipl. Bekes*. 2. k. 240—242.

A város életében a legszomorúbb kort a tizenöt éves háború hozta meg. A keresztény csapatok a vidék egy részét visszafoglalták a töröktől (1596), de sok községet leromboltak, mint ellenséges zónában lévőt.⁴⁹ Ekkor Szentandrás még elkerülte a végveszélyt. A következő évben, miután már előbb feladta a török Szarvast és Békést, a Győrnél táborozó Szolimán temesvári beglerbég megsegítésére menő tatárok irtózatos pusztítást vittek véghez a Körös—Maros közé zárt területen, a lakosságot vagy levágták vagy rabláncra fűzve elhurcolták.⁵⁰ A város a környékbeli helységekkel együtt azonos sorsra jutott. Lakatlan pusztasággá vált az egész vidék.

8. *A második betelepülés Szentandrásra. Foglalkozás, társadalom a 17. században.*

Szentandrás körülbelül 30 évig állott lakatlanul. Az új település keletkezésének pontos évét nem tudjuk, de 1639-ből már ismeretes a község pecsétje.⁵¹ A Hármaskörös balpartján, a régi város romjain alapítanak szépen fejlődő telepet az új lakosok. Ekkor új földesúr van, ugyanis Báthory Gábor erdélyi fejedelem 1608-ban Szentandrás György nevű vitézének adományozta Szentandrás egy részét.⁵² Az új lakosok gazdátlanul kborló jobbágy családok voltak. 1654-ben Hajdú István, Bene András, Rácz András, Cseszt Fülöp, Túri Boldizsár, Szabó Pál és Török Bálint nevű jobbágyokról tudunk.

A birtokviszonyok teljesen megváltoztak. A század közepén mint birtokosok szerepelnek az egykorú összeírásokban Szentandrás Györgyön kívül Füleki Kiss János és Fráter Pál. Ezeken kívül a Paksi örökösök is igényt tartanak a falura, de I. Rákóczi György megvédte a szentandrásiakat a Paksiakkal szemben és ezek nem tudták elfoglalni a falut.⁵³ A jobbágyokra igen nagy terhek nehezedtek, a török is zaklatta őket. A szent-

⁴⁹ Diplomatarum Bekessiense, 2. k. 224.

⁵⁰ Baranyai Decsi János magyar históriája. (Monumenta Hung. Hist. 2. oszt. 17. k. 252).

⁵¹ 1648-ból valónak véli Karácsonyi az első ismert pecsétet *tévesen*, mert az évszám világosan látható.

⁵² Diplomatarum Bekessiense. 1. k. 214.

⁵³ U. o. 214.

andrásiak panaszkodtak 1648-ban földesuraiknál, hogy a Horgánál legelésző marháikat katonák elhajtották.

Az újból benépesült Szentandrás lakossága református, mint Békés vármegye többi községe is az, néhány kivétellel. Tudjuk, hogy 1685-ben 20 ref. egyház volt ott.⁵⁴ A községben működik 1666-ban Szokolai János ref. predikátor, akit a lakosság kérelmére a szatmárnémeti gyűlés rendelt ide. Később cseh jövevények is telepedtek le. Ezekkel megszorodva a lakosság 1650-ben templomot épített.⁵⁵

A falu nagyságáról a korban nincs adatunk. Az allódiális gazdálkodás megszűnt. A földesurak egy ideig még a régi módon kívánták jobbágyaiktól tartozásaik lerovását, de amint újabb és újabb adományozások során három-négy birtokos tulajdonába került a falu és azok nem laktak a helységben, szokássá vált a jobbágyi tartozásoknak pénzben való megállapítása és lerovása. Ezen osztoztak meg azután.

A lakosság főfoglalkozása az állattenyésztés. Annak nagyságát mutatja, hogy arra a szentandrási határ nem volt elegendő, ezért bérbevették a lakatlanul heverő Veresegyháza és Fehéregyháza határát is.⁵⁶ Földművelésről is vannak adataink. Termeltek a lakosok búzát, árpát, zabot, kölest és különféle hüvelyes növényeket.⁵⁷ Az ipar és kereskedelem nem jelentős, sőt a török idők bekövetkeztekor a régi vásártartási jogot sem gyakorolták. A második Szentandrás lakói nem is tudták, hogy annak előde város volt, pecsétjükön is csak falunak jelzik. Ez nyilvánvalóvá teszi, hogy az újonnan felépített község lakosai között egyetlen olyan sem akadt, aki az 1597. évi tatárpusztítás előtt élt ott. A vám és átkelési illetéket a török szedte.

A 17. sz. második felében a felszabadító háború idején a vidék ismét hadszíntérre változott. Szentandrás újból elpusztult. 1683-ban Apaffy Mihály Túrnál táborozó seregének élelmezésére az egész Szentandrás község már csak egy véka ár-

⁵⁴ Neumann i. m. 38.

⁵⁵ Haan Lajos: Békés vármegye hajdانا. 1876. 115.

⁵⁶ Karácsonyi i. m. 1. k. 293.

⁵⁷ *Diarium regestrum super perceptionibus quorundam bonorum Victualium et rebus quibusdam occurrentibus in expeditione Bellica Generali Transylvaniae, quod incipit die 1. julii Anno 1683.*

pát és egy birkát adott.⁵⁸ Lindner Keresztély udvari kamarai tisztartó és gyulai harmincados 1698-ban Gyulaváritól Szentandrásig bejárta a területet a Körös mentén, szerinte Békés kivételével ott minden falu lakatlan pusztaság.⁵⁹ A lakosság a szomszéd Bihar vármegyébe futott. Csak a csehek által épített, díseitől megfosztott templom maradt hátra.⁶⁰ 1705. május 28-án Károlyi Sándor gróf II. Rákóczi Ferenc kapitánya a szentandrási révnél vert egy nagyobb rác csapatot szét.⁶¹

9. Elpusztult régi települések Szentandrás határában.

Szentandrás határával több elpusztult falu és birtok határa olvadt össze. *Csabacsüd*, mint a szentandrási uradalom tartozéka állandóan azzal egy birtokos tulajdonában volt. Az 1561. évi adóösszeírásban Glésán Miklós 20, Ujlaki Sebestyén 21, Ujlaki György 11, Paksi Lajos 16 porta után fizet adót. Az 1560. évi összeírás szerint Zay Ferencnek volt itt 7 portája.⁶² A kapuk száma után ítélve tekintélyes hely lehetett. 1562-ben 77, 1564-ben 54 kapu után fizettek adót. A török defter adatai szerint 1557—1558-ban 35 házból állott.⁶³ 1563. körül 275 lélek lakja. 1596-ban teljesen elpusztult. Határrészei voltak 1512. körül: Fazekastelek, Kerekegyháztelek, Pitvarostelek, Téglástelek, Zöldestelek, Gorsástelek.

Körösszentmiklóst 1297-ben III. Andrástól az Ákusnembeli Mihályfia Ákus kapta ajándékkul, ekkor még a tatároktól részben elpusztított templomnak maradványa megvolt ott, az oklevélben, mint láttuk, Heen néven fordul elő. Az Ákus nemzetség magvaszakadtával a Hunyadiaké lett, majd Corvin János elajándékozta Dámffy Andrásnak 1490-ben. Erről Dámffy Tamásra szállt, azonban ez fiörökös nélkül halt el. 1535-ben Szapolyai János Vidi Bereczkfy Mihálynak adományozta. 1564-ben Bereczkfy András megerősíttetett a birtokban. 1552-

⁵⁸ BRMT. Évk. 8. k. 140. (Zsilinszki Mihály: Naplótöredékek az 1683. hadjáratról).

⁵⁹ *Urbaria et conscriptione cottus Békés*. Orsz. lt.

⁶⁰ Haan Lajos i. m. 115.

⁶¹ BRMT. Évk. 6. k. 16—17. (Thaly Kálmán: A szentandrási csata és Gyula ostroma).

⁶² *Diplomatarum Bekessiense*. 178—179.

⁶³ Karácsony i. m. 2. k. 58.

ben elhagyták lakosai, elmenekültek a török elől. 1553-ban 8, 1556-ban 12 kapu után fizettek adót.⁶⁴ Az 1561. évi összeíráskor Andreas Zupak (Bél Mátyásnál Grupák) és Horváth János 9 kapu után fizettek adót.⁶⁵ Az 1557—58. török defter szerint 12 házból állott. 1563-ban csak 8 család lakja. 1596-ban a Bereczkfy örökösök megosztottak rajta két egyenlő részben. 1655-ben III. Ferdinánd Krechich Györgynek és más társának adja, de ekkor már lakatlan, még helyét is alig tudják.⁶⁷ *Fehéregyházát* III. András Ákus mesternek adományozta. Később újra a koronára szállt és a király 1328-ban Kristóffy Marcelnek és Szécsényi Istvánnak adja ezeknek Nógrád megyei birtokaiért. A 15. században a Palóczyak birtoka. A mohácsi vész után Werbőczy István és fia, Imre kapta meg. Az 1557/58. évi defter szerint 7 házból állott,⁶⁸ az 1562. összeírás már lakatlanul találta. A török uralom idején lakatlanul maradt. 1714-ben a szegedi kincst. jószágigazgató az öcsödieknek adta.⁶⁹ Helyén ma a fehéregyházi szőlők vannak.

10. Békésszentandrás élete napjainkig.

A hódoltsági terület határának változása teljesen összekuszálta a birtokviszonyokat. A régi birtokosok közül egyedül a Paksi-család jelentkezett, mely a szentandrászi uradalom egy negyed részének volt a birtokosa a 16. században. A 17. század végén fiörökösök nélkül maradt a család és valamennyi birtok a koronára szállott vissza. A leányági örökösök azonban ki egyeztek a kincstárral és 32.000 frt ellenében az összes birtokokat megkapták. Paksi Anna unokájának, Daróczy Katalinnak a férje, br. Száraz György hétszemélyes kir. táblabíró a 32.000 frt.-nak a szentandrászi uradalomra eső részét kifizette. Így megkapta még 1719. előtt a szentandrászi uradalmat: Szentandrás, Csabacsüd, Szentetornya, Ötvenablak, Tótkomlós falukat — s ebbe először 1719. évben, másodszor 1731. évben iktatta be magát.⁷⁰ Szentandrás második elpusztításakor a lakosság egy-

⁶⁴ U. o. 2. k. 58.

⁶⁵ U. o. 2. k. 206.

⁶⁶ Békés megyei oklevéltár. 13.

⁶⁷ Karácsonyi i. m. 2. k. 206.

⁶⁸ Kincstári defterek. 2. k. 203.

⁶⁹ Karácsonyi i. m. 2. k. 108.

⁷⁰ Karácsonyi i. m. 1. k. 433.

része a szomszédos Bihar vármegyében keresett menedéket. 1719-ben a bihari Kabára menekültek br. Száraz György engedélyével visszamentek a faluba.⁷¹ A földesúr az uradalmat első beiktatása után azonnal bérbeadta Tolnay István vármegyei pénztárnoknak. A vármegyei jegyzőkönyvek tanúsága szerint a lakosok 1725-ben panaszt emelnek Tolnay ellen, mert megverette őket. 1744-ben pedig felgyújtották a szérűskertjét és magtárát. A megkínzott és agyonsanyargatott nép dühe robbant ki a Péró-féle lázadás alkalmával is, mely a falu lélekszámának nagy csökkenését eredményezte. A lázadás alkalmával Tolnay elmenekült. Br. Száraz György ekkor 10 évre zálogba adta Klósz Mátyás megyei alispánnak. Klósz maga nem gazdálkodott, hanem bérbeadta Karácsony Gergely nevű örménynek.⁷² Ennek idejében (1739) nagyarányú pestis pusztított, mely 228 lakos halálát okozta. A csaknem teljesen elnéptelenedett Békésszentandrásra 1742-ben Gömör, Nógrád, Nagy- és Kis-Hont megyékből lutheránus tótok költöztek be. Két év múlva a megye arról értesül, hogy templomot építenek, aminek kivizsgálására kiküldött szolgabíró előtt igazolják, hogy a földesúr engedte meg könyörgésükre egy nyerstéglából való imaház építését Mravik Péter nevű tanítójuk vezetése alatt. A szarvasi ev. lelkes lelki gondozása alatt állottak, rendes istentiszteletekre ide jártak.⁷³

Br. Száraz György halála után (1743) leányára, Juliára, (férje: Br. dezséri Rudnyánszky József hétszemélyes kir. táblabíró) szállt az uradalom. 1746-ban letelt a 10 év és Rudnyánszky József átvette a birtokot Klósz Mátyástól. Ő szívesen ott hagyta volna a luth. tótokat, de azok a más vallásúakkal szemben oly követelőleg léptek fel egy Chrapan András nevű emberük vezetésével, hogy a régebbi lakosok érdekeit és a falu nyugalalmát komolyan veszélyeztették.⁷⁴

⁷¹ Tudományos Gyűjtemény. 1823. 10. k. 37. (Ágoston János: Szentandrásnak leírása).

⁷² Békésmegyei jegyzőkönyvek. 6. k. 99.

⁷³ Extractus ex chronica Matth. Markovicz pastoris evang. sarvasiensis, carmine heroica conscripta (An. 1734—1762) Dipl. Bekessiense 285.

⁷⁴ Matthiae Markovicz, pastoris evang. sarvasiensis, brevis relatio de natura et indole regionis campestris, quam nobilissimi de Dacorum amnes Marusius puta et Chrisius celebram reddunt. An. 1748. Dipl. Bekes. 229.

A földesúr felajánlotta a tótoknak a komlói pusztát, akik ide átköltöztek (kb. nyolcvan család) s megalapították a mai Tótkomlóst.⁷⁵ Ugyanekkor a r. kath. lakosok közül néhányan elköltöztek Hódmezővásárhelyre és a bácskai Hegyesre, mert Békésszentandrás a Mezőtúr felé eső legelőnek egy részét elvesztette.⁷⁶ Az eltávozók helyére még abban az évben a tiszamenti falvakból r. kath. vallású magyarok telepedtek le.

A községgé szervezkedés a második letelepülés után hamarosan megtörtént. 1731-ben említik a megyei jegyzőkönyvek Böszörményi Pál szentandrásai jegyzőt, 1737-től ismerjük a jegyzők és a bírók teljes névsorát. Az urbáriumot Békésszentandrásan 1772. évben vezették be.

A községnek egyedüli földesura Br. Rudnyánszky József (Br. Száraz Julia férje) volt, aki a jobbágysággal békés viszonyban élt és lent lakott Békésszentandrásan. Amint azonban a föld ára emelkedni kezdett, a többi Paksi örökösök szót emeltek az ellen, hogy a szentandrásai uradalom egyedül Daróczy Katalinra — Br. Száraz György neje — szállt és perrel támadták meg Rudnyánszky Józsefnét, mint Paksi leszármazót és Száraz örököst. Sikerült is keresztül vinniök, hogy a kincstárnak megfizetett váltságdíj rájuk eső részének megfizetése után az uradalmat felosszák egymásközött. (1795). Az uradalmat 3024 részre osztották, melyből a Száraz familia 1571, a Jármay familia 661, a Daróczy familia 288, Paksi László családja 504 részt kapott.⁷⁷ A Száraz örökösök: Száraz Julianna leszármazói a Rudnyánszkyak (hat leány és hét fiú), Száraz Erzsébet leánya (Mondbach Ferencné) és unokája (Barkóczy Rosti Albertné). A Jármay család részéből 4/3024-et Fényes György kapott, a többi még 1815. előtt Szentgyörgyi Horváth Zsigmond zálogba vette, Fényes részét pedig örökáron megvásárolta. A Daróczy családnak részét Daróczy István négy gyermeke örökölte. Paksi László leányági leszármazói: Szentkatolnai Cseh László, Csabai Antal, Tótváradgyai Kornis Sándor és Egerer Ferenc. Csa-

⁷⁵ Adatok Tótkomlós egyházának s községének történetéhez. Wallaszki Pál 1799. Közli Gajdács Pál. (BRMT. Évk. 1883. 45—47).

⁷⁶ Községi lt. (Ágoston János: Szent-Andrási história. 1818. Pag. 11.) (Kézirat).

⁷⁷ Közs. lt. (Anno 1795. 6. a usque 12. an Nov. executio által e jelen való osztály eszközöltetett).

bai Antal később felerészét eladta Szentkatolnai Cseh Ferencnek.⁷⁸ Az egykori hatalmas kiterjedésű uradalom feldarabolási folyamatba az egyes nemes családok birtokának örökösödés útján történő megosztódása következtében tovább folytatódott. Szentgyörgyi Horváth Zsigmond nagyarányú földvásárlásai a birtokviszonyokat azonban teljesen megváltoztatták, mert a Szentgyörgyi Horváth család 1818-ban már a községnek 1226 ¹⁴/₂₀ / 3024-ed részét birja.⁷⁹

Ekkor az uradalom már 29 birtokos kezében van, akik azonban nem darabolták szét egymásközött a község határát, házait, hanem csak a jövedelmen osztottak meg. A jövedelem beszedésére és arányos szétosztására közös uradalmi tiszter tartottak. Ez az állapot fennállott 1848-ig. 1813. Mindszent hó 6-án megtartott úrbéri per alkalmával a földesurak azzal vádolják a lakosokat, hogy a közlegelőből 2930 kat. holdat eltulajdonították. A jobbágyok most is, mint ezelőtt 79 ¹/₈ házhely után fizetnek adót és egyéb szolgáltatásokat, noha 117 egész házhely után járó földet használnak. Kívánják, hogy ezután a ténylegesen bírt föld után fizessenek. A per kiegyezéssel végződött.⁸⁰

A francia háborúkat követő nagy drágaság és pénzértéktelenedést fokozta a súlyos természeti csapások egész sora, mely akkor nehezedett a lakosságra. 1813—14. évben rendkívüli szárazság miatt takarmányt begyűjteni nem lehetett,⁸¹ az 1815—16. évben pusztított nagy hóvihar következtében 2382 drb. ló, szarvasmarha, juh és sertés hullott el, ugyanebben az évben az árvíz elöntött 192 házat, melyből 48 összeomlott, vermekben megromlott 75 köből búza, 161 köből árpa, 25 köből köles, elpusztult a határban 132 tanya, víz alatt állott 45 ¹/₈ sessió urbáriális szántó, melyen 448 köből őszi vetés romlott meg, a tanyákon takarmányból 601 szekér széna és 463 szekér szalma pusztult el. A csabacsüdi árendális pusztán megrongálódott és hasznavehetetlenné vált 937 köből alá való őszi vetés.⁸² Mindezeket felülmúlta az 1831.-iki kolera járvány.

⁷⁸ Közs. lt. (Tabella, mely mutatja a szentandrászi uradalom proporcionális osztályát. 1795).

⁷⁹ Közs. lt. (A Szentgyörgyi Horváth familia a szentandrászi uradalomban lévő úri birtokjának mutató jegyzéke. 1818).

⁸⁰ Közs. lt. (Protocoll. 1813. Pag. 33—50).

⁸¹ Közs. lt. (Protocoll. 1814. Pag. 19).

⁸² Közs. lt. (Protocoll. 1816. Pag. 20).

A földesuri és falusi legelőbirtokok elkülönítése az 1856. évben történt meg; a lakosság a Szarvas felé eső részt választotta.⁸³ A község határa a közigazgatásilag hozzácsatolt csabacsüdi pusztával 23.716 kat. hold volt, azonban 1924. évben 11.628 kat. hold területtel Csabacsüd önálló községgé alakult és véglegesen elszakadt Békésszentandrástól.⁸⁴

11. Település és építkezésmód.

A településben két mozzanat állapítható meg: 1. megtelepedik a lakosság a község belterületén, 2. kivonul a távolabbi szántóföldekre és tanyákat épít. Először az ember belenő a miliő nyújtotta keretekbe, azután pedig átalakítja a táj képét. Ez utóbbi egyuttal jelenti a foglalkozás megváltozását is.

A belterületi településnél két kiindulási pontot találunk. A ma katolikusok által lakott részen 1719-ben Kabáról visszaköltöző ref.-ok telepednek meg. Az ott talált tető nélküli régi r. kat. templomot kijavították és istentiszteleteiket abban tartják.⁸⁵ A lakosságot az előbbi település maradványa vonzotta oda. A hely megválasztásánál kétségkívül nagy szerepe volt annak, hogy istentisztelet tartására alkalmas helyet találtak. Ehhez járul a térszín alkalmassága is, mert 85·5 m t. sz. f. térszint a Körös áradásai már nem öntöttek el, így a település terjeszkedésének természeti akadályja nem volt. Az 1742-ben betelepült tótok a község délkeleti részén (ma kálvinista vég) az alluviális társzínból szigetként kiemelkedő 84·5 m t. sz. f. m-on felüli ópleisztocén szintet szállják meg. Első dolguk imaház építése volt, majd 1746-ban Tótkomlóra költöztek át. Ekkor br. Rudnyánszky József földesúr a ref. lakosoktól elvette a régi r. kat. templomot és az újonnan érkezett r. kat. települőknek adta. Erre a ref. lakosok a tótok helyére telepedtek át, ahol ma is laknak.

A belterületi település erről a két helyről indul ki a térszín alkalmassága szerint. Előbb csak az árvizmentes helyeket foglalták el, majd a lakosság szaporodásával és az árvízvédelmi építkezések után az alacsonyabban fekvő területekre is kiter-

⁸³ Karácsonyi i. m. 11. k. 311.

⁸⁴ Statisztikai Közlemények 83. k.

⁸⁵ Ref. egyh. lt. (Jegyzőkönyv. 1788. 42).

jedtek, de sok veszélynek voltak még mindig kitéve (pl. az 1816. évi árvíz).

II. József császár korabeli felvételek szerint a beltelkek igen kicsik, 80—235 □-öl között váltakoznak.⁸⁶ Az épületek a rendkívül szűk udvarok miatt szorosan egymásmellett állanak. Ennek oka az, hogy nagy épületekre és kertkerítésekre szükség nem volt, mert a marhatartás, beleértve az állatok teletetését is, kezdettől fogva künn, a határban történt. Másik oka pedig, hogy a földesurak a zsellérházakat újabb házhelyosztásokkal nem szaporították, ezáltal kívánták a nincsteleneket más határba való településre kényszeríteni.⁸⁷ A jobbágyok inkább — mintsem hogy elvándoroljanak — a már meglévő telkeikre építkeztek. Az utcák így rendkívül keskenyek és görbék lettek, mert minden kis helyet kihasználtak. A legrégebben lakott terület a keleti részen, a Körös partján van, ott, ahol a régi templom is áll. Az utcarendezés még mindig nem történt meg olyan mértékben, mint arra szükség lenne. A lakóházak számának növekedését az alábbi táblázat mutatja be.

Év	1720	1773	1787	1827	1852	1890	1910	1920	1930
Házakszáma	11	230	264	761	1061	1186	1413	1437	1480

Az első községi telekkönyv 1787-ben készült, tartalmazza a belterületen névszerint felsorolt telepések házainak, továbbá meghatározott rendeltetésű házaknak (p. o. paplak, kovácsműhely, mészárszék stb.) az akkori számozását.

Az 1787-ben készült telekkönyvben megnevezett 248 háztulajdonos a belterületen:

<i>Br. dezséri Rudnyánszky</i>	Juhász András	Kondor István
<i>József</i>	Dorogi Ferenc	<i>Bunda András</i>
Gazsó János	Csonki Mihály	Kécskei Sámuel
Mrena János	Bodnár Mihály	Kiss István
<i>Kelemen Antal</i>	Vasadi Mihály	Győri Gáspár

⁸⁶ Közs. lt. (1787. évi felvétel adatai, telekkönyv.) és Josephinische Aufnachte. (Másolat a m. kir. Ferencz József Tudományegyetem Földrajzi Intézetének tulajdonában).

⁸⁷ Ref. egyh. lt. (Jegyzőkönyv. 1788. 43). Közs. lt.-ban lévő telekkönyv. 1787.

Kertész János	Kovács György	Szilágyi István
Kovács Gergely	Bodnár István	Hangyás Mihály
Barta István	Sögi György	Horváth János
Szabó István	Győri István	Tatár Mihály
Kertész Ferenc	Kapus János	Teleki János
Bencsik Márton	Kapus Mihály	Kiss Mátyás
Nyilas István	D. Varga János	Józsa György
Szenczi István	Nagy Mihály	Horváth György
Sögi Márton	Nyemetz Pál	Bunda Mihály
Óri Márton	Szabó Ferenc	Lénárd János
Rib Ádám	Fekete György	Bodnár Mihály
Nyíri István	Finta István	Barakonyi János
Nyilas András	Váczi Pál	Csorbá György
Juhász Mihály	Kiss Mihály	Fűzfa Mihály
Nagy András	Dorogi Sámuel	Balás János
Fekete István	Szuhay Gergely	Sárai Mihály
Illés János	Lápos János	Fabó Mátyás
Finta György	Hangyás János	Pataki Mihály
Székely Péter	Sörös Jakab	Török István
Dorogi András	Dorogi István	Bontovics János
Ocsai János	Kovács János	Handella József
Liszkai András	Nagy Jakab	Nándori Pál
Zellei Mihály	Győri Mihály	Pintér János
Nyíri János	Forrai István	Katona János
Szitó Gergely	Petri Mihály	Csépai Ferenc
Juhász István	Illés András	Nagy János
Illés András	Széll Márton	Szekeres István
Német Mihály	Komáromi György	Betovics András
Liszkai Pál	Deák István	Lénárd Simon
Tóth János	Kenyeres Mihály	Szabó Miklós
Bende Mihály	Mrena János	Szécsi István
Pinch József	Polgár János	Fekete János
Trecskó Tamás	Csányi János	Dudás Márton
Juhász Mihály	Sebestyén István	Bencsik András
Kapus Mihály	Saskó Albert	Házi János
Maró György	Zerényi István	Nagy Antal
Kovács István	Horváth István	Berczeli István
Vastag János	Selyem Mihály	Szabó János
Barta János	Székely Mihály	Gyebnár Mátyás
Deák János	Török János	Bencsik György
Vass István	Tamásovits István	Csépai Pál
Szabó István	Nagy János	Sinka Márton
Dorogi Ferenc	Finta István	Sinka István
Győri János	Kecskeméti János	Sinka András
Erdei Ferenc	Makarja János	Bóhák Imre
Csontos Gergely	Zellei Ferenc	Mártony Imre
Sós Mihály	Csontos András	Tóth György

Pálinkás Mátyás	Szin Mátyás	Barta Mihály
<i>Saskó Mihály</i>	Tóth Márton	Gombkötő Imre
Gazsó Imre	Kozák András	Borbély Tamás
Sárai János	Mácsár István	Bokros Mihály
Kele János	Kiss M. György	Német Pál
Lengyel György	K. Toth János	Lengyel Mátyás
Csik János	K. Toth András	Bagi János
Osgyan István	Fazekas Péter	Balla István
<i>Polyák András</i>	Aszódi Gergely	Csépai József
Fazekas Mihály	Sinka Mihály	Lénárd József
<i>Varju Mihály</i>	Szvetkovics Pál	Tomanyiczka András
Kocsis Tamás	Egri György	Hegedüs György
Pálinkás András	Csik Pál	Hévízi István
<i>Karvas Ferenc</i>	<i>Magyarosi János</i>	Mrena Pál
Gugolya Mihály	Pálinkás Mihály	Mrena Ferenc
Farkas Ferenc	Szabó János	Csik Imre
Gazsó Márton	Fabó György	Szécsi Imre
Farkas Pál	Gugolya György	Virág István
Házi György	Molnár Pál	<i>Pinch Mihály</i>
Paraszt Mátyás	Bencsik János	Molnár Mihály
Gazsó János	<i>Kátai Mátyás</i>	Tomanyiczka György
Gombkötő József	Hegedüs Mátyás	<i>Varju János</i>
Hegyi János	Gyömrei József	Ambrus Pál
Farkas Ferenc	Sindely János	Pálinkás József
Csik Mihály	<i>Baranya András</i>	Bóhák János
Lévai Mihály	<i>Kanász Mihály</i>	<i>Dankó András</i>
Tóth József	Oláh György	Huszár Pál
<i>Vagyonka János</i>	Kozák Pál	Bontovics Mátyás
Szin György	Huszár Mihály	Mrena Ádám
Szalai Gáspár	Gombkötő Ferenc	<i>Suba Márton</i>
Csabai György	Katona János	<i>Orosz János</i>

A dült betűkkel szedett családok ma már nem laknak a községben.

A ritkított betűkkel szedett családoknak ma nincs házuk.

A többiek olyan nevűek, hogy velük azonos családnevűek ma is vannak a község háztulajdonosai között.

A település második periódusában megindul a tanyai település. A tanyákra való kivonulás Békésszentandrásan nem a 19. század közepén indul meg, mint általában a török uralom alól felszabadult alföldi területeken keletkezett településekről állítják,⁸⁸ hanem már a 18. század második felében. Az sem állítható, hogy határának csak a belterülethez a közelebb fekvő

⁸⁸ Fodor Ferenc: Magyarország gazdasági földrajza. 64—65. (Idézve Gesztelyi Nagy László: A magyar tanyarendszer kialakulása. Kecskemét. 1926. 15—16).

részein folyt némi gabonatermelés, s a távolabbi helyeken szilajpásztorkodás, a szilaj pásztorok cserényét felváltotta a szállás (ideiglenes nyári viskó). Fodor Ferencnek idevonatkozó megállapítása csak nagy általánosságban érvényes, azonban Békésszentandrásról, mint szintén 18. századi településről, nem mondható, mert az 1787. évből való telekkönyv adatai a tanyák meglétét bizonyítják, de ez a körülmény még ellentmond annak az állításnak is, hogy a tanyát előbb azért építették, hogy legyen a kinttelelő állat részére védett hely s a tanyák keletkezését az intenzív állattenyésztés tette szükségessé.⁸⁹

Békésszentandrás határában már tekintélyes számú tanyát tüntet fel,⁹⁰ az 1780-as évekből származó II. József császár korabeli első felmérésen alapuló térképe Hazánknek. Az előbb említett telekkönyvben fel vannak sorolva az egyes tanyatulajdonosok névszerint, tanyáiknak (tanyahelynek), valamint a hozzátartozó földeknek a nagysága. Összevetve a két forrás adatait világosan áll előttünk, hogy a község közvetlen közelében kenderföldek, szénáskertek és aklok, valamint egy nagy kiterjedésű libalegelő, a határ távolabbi helyein pedig összesen 27 tanya van már.

A békésszentandrási 27 tanyabirtokos neve és földjének nagysága az 1787. évi telekkönyv alapján.

Sor-szám	N é v	A föld nagysága	A tanyahely nagysága
1	Kotsis Tamás	28 k. h. 400 □-öl	416 □-öl
2	Molnár Fai	73 „	572 „
3	Suba Márton	25 „ 100 „	338 „
4	Bohák Imre	66 „ 500 *	388 „
5	Szító Gergely	66 „ 250 „	630 „
6	Mrena János	42 „ 1100 „	625 „
7	Szétsi István	34 „ 100 „	615 „

⁸⁹ Hubai Imre: Gyula földrajza. Szeged. 1934. 25. l.

⁹⁰ V. ö. Papp László: A kecskeméti tanyai település kialakulása.

* Az 1787. évi telekkönyv a földek nagyságát csak □ ölekben adja meg, ezek át vannak számítva k. holddá és □ öllé.

Sor- szám	N é v	A föld nagysága	A tanyahely nagysága
8	Szétsi Imre	33 „ 600 □-öl	434 □-öl
9	Szilágyi István	15 „ 1050 „	250 „
10	Aszódi Gergely	13 „ 100 „	617 „
11	Széll Márton	37 „ 936 „	564 „
12	Bentsik György	42 „ 50 „	494 „
13	Lengyel György	37 „ 975 „	632 „
14	Gugolya György	37 „ 1225 „	675 „
15	Csik János	37 „ 1000 „	527 „
16	Pintér János	75 „ 275 „	504 „
17	Tóth Márton	36 „ 25 „	554 „
18	Gazsó György	42 „ 450 „	273 „
19	Szin Mátyás	28 „ 225 „	308 „
20	Pálinkás András	30 „ 75 „	483 „
21	Sindely János	26 „ 975 „	393 „
22	Győri Gáspár	53 „ 910 „	403 „
23	Nyilass András	8 „ 1000 „	603 „
24	Kécskei Sámuel	23 „ 625 „	569 „
25	Farkas Ferenc	63 „ 625 „	495 „
26	Vass István	68 „ 225 „	515 „
27	Kertész János	31 „ 900 „	506 „

Vagyis 1 birtokosnak a földje 10 kat. hold alatt van, 2-nek 11—20, 14-nek 21—40, 10-nek 41—80 kat. hold között. A gazdák a tanya körüli földet nem legelőknak használták, hanem olyan növények termesztésére, melyek az ember táplálékául és állatok takarmányozására felhasználhatók. Így pl. Bohák Imre 66 k. h. 500 □-öl földjéből búzát termelt 19 k. h. 525 □-öl, árpát 11 k. h. 1450 □-öl, kölest 803 □-öl, babot 44 □-öl, lencsét 85 □-öl, borsót 254 □-öl, mákot 175 □-öl, dinyaét 144 □-öl, tököt 156 □-öl, kukoricát 308 □-öl, zabot 2 k. h. 568 □-öl területen, a megmaradt 34 k. h. 188 □-öl földet, mint kaszálót használta.⁹¹ Ehhez hasonló a többi birtokos gaz-

⁹¹ Községi lt. (1787. évi telekkönyv. 27).

dálkodása is. Nyilvánvaló tehát, hogy nemcsak állattenyésztéssel, hanem gabona és egyéb, táplálkozásra felhasználható növények termelésével is foglalkozott a tanyán lakó ember. Minden tulajdonképpeni tanya (tanyahely) egy kis gazdasági központ, a tanya udvaron áll a lakóház, ennek közelében vannak az istállók, csupán annyi állat részére, amennyi a föld megműveléséhez szükséges. Állattenyésztés és teleltetés a csabacsüdi árendális pusztán történt, melyhez a tanyákon termelt szénát is felhasználták. A 19. század folyamán még nagyobb mérvűvé válik a külterületekre való kiköltözés, tanyák építése. A tanyák szaporodása azonban lépést tartott az ármentesítéssel, mert a 82·5 m t. sz. f. m.-on aluli részekre csak azután költöztethetett és építkezhetett az ember, ha azok előzőleg ármentesítették.

Az építkezésmódban semmi jellegzetes vonást nem találunk. Mindegyik gazda felépítette földjén a saját gazdaságához szükséges épületeket. A határ tanya épületei az egyes parcellák nagyságától függően hol közelebb, hol távolabb esnek egymástól. A Furugyi és Dülőháti szőlőkben nagyon közel vannak egymáshoz a házak, mindegyik lakossága egy-egy kis faluéval ér fel.

A régi viszonyok úgy a beltelki, mint a kültelki építkezésnél nagyon megváltoztak idők folyamán. Míg a múlt század elején a beltelkek nagyon egyenlőtlen nagyságúak voltak, ma már ez megszűnt. Az utcarendezés óta csak itt-ott találunk olyan házat, amelynek arcéle az utca vonalán kívül esne. Ma az utcák a községen keresztül haladó országúthoz igazodnak nagyjából, különösen a legújabban beépült területen, amely a község északnyugati részén van. A községi telepeken többnyire a jobboldali szögletre építik a házat. Az udvaron gémeskutat, szemétdombot, sertésólat, a módosabb gazdánál istállót, farakást találunk. Az udvartól vessző, deszka, esetleg drótkerítés választja el a kertet, ahol konyhakerti növényeket termelnek. A községben a telek kapuja, az utca felé eső kerítés jellemző vonást nem mutat. Utóbbinak anyagául előfordul a vert- vagy vályogfal is, melyet mésszel fehérre festenek. A házak falainak építési anyaga csaknem kizárólag a vályog, téglák és a kő s ezek között első helyen a vályog szerepel. Ma már lényegesen több cseréppel fedett ház van, mint náddal fedett.

A régebbi házakat is átfedik cseréppel, az újakon pedig kizárólag cserépfedélt alkalmaznak. A házak építőanyag szerinti megoszlása a következő:

Megnevezés	Kő vagy tégl	U. alappal vályog vagy sár	Vályog vagy sár	Fa vagy más	Cserép, pala, bádóg	Zsindely, deszka	Nád, zsup
					t e t ő v e l		
1930. év	22	225	1233	1	891	19	571

A tanyákon is emelnek kerítéseket, hogy a ház és istállók közelében a féltettebb növényeket (virágos, zöldséges kert, lucernás stb.) megóvják a legázolástól és lelegettetéstől. Ez a kerítés a legtöbb esetben gyalulatlan, olcsó minőségű ú. n. szél-deszkából készül. Előfordul a vályog vagy vertfal kerítés is, de ez csak az út felőli oldalon — leginkább a szőlőkben — látható. Kerítés anyagának használgják ezenkívül a fűzvesszőt is, melyből 70—100 cm magas kerítést ügyesen fonnak, ezt leggyakrabban a ház előtti kis kert kerítéseként találjuk meg. Kapu legtöbb helyen csak 2—3 gyalulatlan széldeszka, amelyet két tartó lécz fog össze. A ház egy-két szobából, konyhából és éléskamrából áll. A lakóház folytatásában találjuk gyakran az istállót és sertésólat. A lovak és tehenek számára a módosabb gazdák külön istállót építenek. A szérú a háztól távolabb, a trágyadomb az istálló közelében van. A tanyai telek hátsó végén rendszerint konyhakert található.

Ezeztől az építkezési módoktól és beosztásoktól a tanyai teleknél az anyagi lehetőségek szerint gyakran eltérnek. A községi földműves lakosság építkezése hasonló a kültelekiekhez, a lakóházak vályogból vagy sárból készülnek. Az alkalmazott házépítési módok nagy hátránya az, hogy gyenge alapot készítenek, a talajnedvesség elszigetelésére pedig semmiféle szigetelőanyagot nem használnak. A fedélszerkezet egyforma minden háznál. A kémények néhol még nádból font vázból állanak, amelyet sárral betapasztottak, de már általában vályogból készülnek. A lakosság házépítése még a múlt század elején nagyon hitvány volt. Igen sok olyan uradalmi rendelet ismeretes, amely óvintézkedéseket rendel el a faluban netalán előforduló tűzvész pusztítása ellen, felsorolva a kémény és tűzhelyek rendkívüli fogyatékoságait.

A lakás berendezésében semmi fényűzés nincs, a szobák a legtöbb helyen földesek és csak a legszükségesebb butorok vannak bennük. A butorzatban népies motívum nem lelhető fel. Ugyanezek állnak a szőlői településekről is. Az építkezés ugyanaz, csak a kivitelben az anyagi képességek szabnak határt. A legújabb építkezéseknél már fapadlózatot, kettős ablakokat alkalmaznak és ügyelnek arra, hogy a szobák elég tágasok és magasak legyenek.

12. A lakosság alakulása a XVIII. sz. óta.

II. Rákóczi Ferenc szabadságharca után békésebb idők következtek, s ezzel a fejlődés lassan megindult az előbbi harcokban elnéptelenedett területeken. Békésszentandrás lakossága állandóan növekedett.

Békésszentandrás lakosságának növekedése (1720—1935).

Év	1720	1773	1827	1852	1890	1900	1910	1920	1930	1935
Lélekszám	55	1430	3740	4941	6735	7252	7137	7043	6123	6302

1720—1773-ig tehát 53 év alatt a lakosság száma több mint huszszorosára emelkedett, ez a nagymérvű gyarapodás a községbe történő jelentős számú bevándorlásnak tulajdonítható. A következő időszak alatt (50 év) a növekedés 2310 lélek, 1827-től 1852-ig pedig 1201, tehát a lakosság számának emelkedése még mindig erős. A növekedés még tart 1910-ig, ellenben 1920-ban tartott népszámlálás szerint a lélekszám csökkent, aminek magyarázata a világháborúval kapcsolatos (hősihalottak, elmaradt születések). Az 1930-as statisztika a lakosság további csökkenését mutatja, ez azonban csak abból származott, hogy a község határának egy része kivált belőle és Csabacsüd néven önálló községgé lett.

Népmozgalom 1920—1930.

Tényleges szaporodás-fogyás	Természetes	Vándorlási különbözet	Tényleges szaporodás vagy fogyás	Természetes	Vándorlási különbözet	Népsűrűség □-km-ként
s z á m			‰			
262	800	— 538	4·5	13·7	— 9·2	88·0

A lakosságának nem, életkor és családi állapot szerinti megoszlása (1930).

Nem		É l e t k o r											Családi állapot			
férfi	nő	3 évnél fiatalabb	3-5	6-9	10-11	12-14	15-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60 évnél idősebb	nőtlen, hajadon	házas	özvegy	törv. elvált
			é v e s													
3027	3096	415	438	580	247	218	595	1048	783	663	533	603	3152	2518	427	26

Ha az országos számadatokkal összehasonlítjuk csak igen csekély eltéréseket látunk. Szembetűnőbb eltérést találunk a haladottabb korúaknál, a 30—39 év közöttieknél 1·9 %-al kisebb az arányszám az országosnál, a családi állapotnál azt látjuk, hogy 2 %-al több a hajadon és nőtlen, a házasok száma 1·9 %-al kevesebb, de kevesebb 0·3 %-al az elváltak száma is az országos számaránynál.

A lakosság kora és családi állapota 1930-ban.

M e g j e l ö l é s	Országos %	Békés- szentanorási %
	átlagérték %-ban kifejezve	
Életkor:		
6 évnél fiatalabb . . .	12·3	13·5
6—11 év között . . .	12·1	13·5
12—14 „ „ . . .	3·1	3·5
15—19 „ „ . . .	9·6	9·7
20—29 „ „ . . .	18·3	17·1
30—39 „ „ . . .	14·7	12·8
40—59 „ „ . . .	20·1	19·5
60 éven felül . . .	9·8	9·8
Családi állapot:		
Nőtlen, hajadon . . .	49·4	51·4
Házas . . .	43·0	41·1
Özvegy . . .	6·9	6·9
Elvált . . .	0·7	0·4

Születések és halálozások száma és ezreléke.

É v	Született	Meghalt	Születési ezrelék		Halálozási ezrelék	
			Békés-szentandrás	Békés-vm.	Békés-szentandrás	Békés-vm.
1900	251	172	34·6	39·2	23·6	28·6
1910	259	143	36·2	39·6	20·0	26·7
1920	171	125	24·2	31·7	17·7	23·6
1930	156	109	25·4	24·6	17·8	16·0
1935	167	104	26·6	22·2	16·5	17·7

Ezek az adatok az egész lakosságot mutatják, tehát a bel- és külterületen lakókat együttesen, azonban a lakosságnak jelentékeny része 41·0 %-a tanyán lakik.

A lakosság nem, életkor szerinti megoszlása és írni-olvasni tudása (1930).

Jelenlévő összes népesség	Nem		É l e t k o r								Ír és olvas	A 6 évnél idősebbek közül az analfabéták % száma
	férfi	nő	6 évnél fiatalabb	6—11	12—14	15—19	20—39	40—59	60 évnél idősebb			
				é v e s								
Belterület 3611	1736	1875	455	468	119	358	1022	771	418	2867	9·2	
Külterület 2512	1291	1221	398	359	99	237	809	425	185	1993	5·8	
Összesen 6123	3027	3096	853	827	218	595	1831	1196	603	4860	7·8	

A külterületi lakosság demografiai viszonyait jellemzi: a férfiak nagyobb % száma él künn a tanyákon, a nőknek pedig kisebb % mint amekkora az össz tanyai lakosság % száma; a korcsoportok tagolódása azt árulja el, hogy a gyermekeknek — a 6 éven aluliakon kezdve egészen 11 évesekig, meg legjobb munkaképességű felnőtteknek (20—39 évesek) % száma nagyobb a külterületen, mint az össz külterületi lakosság % száma, viszont a tanyákon a 60 éven felülieknek aránylag kisebb száma él csak.

Békésszentandrás lakossága tiszta magyar, más nemzetiségű elenyészően kevés, összesen 73. Találtunk tót nevű la-

kosokat, akik részben az 1742. betelepültek és részben a szomszédos Szarvasról benősült lakosok leszármazói.

A lakosság nemzetiségi megoszlás 1880—1920.

É v	Magyar	Német	Tót	Oláh	Szerb	Egyéb
1880	5178	25	985	1	—	6
1900	5795	4	1441	4	2	6
1910	5640	12	1427	27	1	30
1920	6383	6	621	11	1	21

Az 1900-as években a nagybirtok jelentékeny felaprózódása (Léderer-féle birtok eladása) következtében a módosabb szarvasi tótság vásárolt földet, ez magyarázza meg a tótok számának nagyarányú növekedését.

A 18. századból származó feljegyzésekben több rác (szerb) név fordul elő, ami a közeli rác telepésekkel történt összeházasodásoknak a nyoma, azonban a magyarság beolvasztó ereje a rác elemet teljesen eltüntette, s ma csak 1 délvidékről származó és bolgárrendszerű kertészkedéssel foglalkozó szerb él a községben. Ma a község belterületén csak 7 tót és 3 egyéb nemzetiségű lakost találunk. Az 53 tót közül 15 egy helyen — a Furugyi szőlőkben —, a szarvasi határ szomszédságában lakott. Az amúgy is kisebb csoportot alkotó idegen ajkú lakosok száma lényegesen csökkent Csabacsüdnek önálló községgé való alakulása következtében (1924), ugyanis annak lakosai részben tótok, akik a szarvasi határból költöztek oda be.

A lakosság anyanyelv és vallás szerinti megoszlása (1930).

Megjelölés	A n y a n y e l v						Magyarul tud	V a l l á s						
	magyar	német	tót	oláh	szerb	egyéb		róm. k.	gör. k.	ref.	ev.	g. kel.	izr.	egyéb
Belterület	3601	2	7	—	1	—	3610	2655	2	809	85	5	50	1
Külterület	2449	1	53	2	—	7	2508	1693	8	318	483	9	—	—
Összesen	6050	3	60	2	1	7	6118	4358	10	1127	568	14	50	1

A r. kath. vallású lakosság elődei 1746-ban települtek Békésszentandrásra. Lelki gondozásukat kezdetben váradi ferencrendi szerzetesek látták el. Br. Rudnyánszky József földesúr azonban rövid idő alatt megszerezte az egyház szervezkedéshez szükséges kir. engedélyt, s még ugyanabban az évben br. Patachich nagyváradai püspök letétette a plébánia alapkövét. A földesúr az allódiaturának egy negyed részét örökös fundusul a plébános részére kiszakította, a lakosság pedig kötelezte magát minden pártól évi egy pozsonyi mérő búza és 30 kr. megfizetésére.⁹² Eleinte a reformátusoktól elvett templomot használták, majd átépítették és br. Száraz Julia, br. Rudnyánszky József özvegye tetemesen megnagyobbította és 1784-ben toronnyal is eláta. Az első plébános Markovics Mátyás volt (1748—1761).⁹³

Az 1719-ben Kabáról beköltözött reformátusok egyház-községeit alakítottak 1722-ben, s azóta az megszakítás nélkül fennáll.

Sokat segített rajtuk kezdetben, hogy találtak ott egy kis tető nélküli templomot, melyet használatba vettek.⁹⁴ 1746-ban elvette a földesúr tőlük és ekkor átköltöztek a tótok helyére, s az azok által elhagyott templomban tartották az istentiszteletet 1803-ig. Ekkor kezdtek a mostani templomnak megépítéséhez, mely 1808-ban készült el.⁹⁵ Első lelkészük Liskay János volt. (1722—1727).

Az evangélikusok elenyészően kis része lakik a község belterületén, túlnyomó többségük a szarvasi határ közelében, a külterületen él. A szarvasi ev. egyházhoz tartoznak, önálló egyházzá nem tömörültek.

A két uralkodó vallásfelekezet — r. kat. és ref. — között a béke és a kölcsönös türelem uralkodott állandóan. 1746. után a két felekezet olyan megállapodást kötött, hogy a községi előjáróságban a bírói tisztséget két egymásután következő évben r. kat. vallású lakos viseli, utána egy esztendeig ref. A tanács kétharmad része r. kat. vallású lakosokból áll, egyharmad része

⁹² Agoston János: Szentandrási história. 1818. Pag. 11—12. (Kézirat a közs. lt.).

⁹³ U. o. Pag. 13.

⁹⁴ Ref. egyház jegyzőkönyv. 1830. 56—57.

⁹⁵ U. o. 65—66.

pedig reformátusokból. A község közjövödelmét is hasonlóan osztották fel, kétharmad része a r. kat. egyházat illetve, egyharmad része a reformátusokat, de ugyanilyen arányban vállalták a terheket is.⁹⁶ A mult század közepe óta azonban a bíró és a főjegyző r. kat., a törvénybíró ref., az esküdtek közül egy r. kat., a többi ref. vallású.⁹⁷

Vegyes házasságok száma évenként átlag 8—10.

A lakosság foglalkozás szerinti megoszlása.

Év	Mezőgazd. és kertészet	Ipar	Keresked. és hitel	Közlekedés	Közszoigálat és szabad- foglalkozás	Nyugdíjas és tőkepénzes	Védő	Napszámos	Házi cseléd	Egyéb ismeretlen fogl.
1900	5678	637	110	149	169	—	3	291	144	71
1920	5643	567	159	76	160	119	23	125	112	59
1930	3983	1395	187	67	149	61	4	170	75	32

1920-as és 1930-as foglalkozási statisztika adatai szerint az őstermelő lakosság % száma lényegesen csökkent és pedig 80 %-ról 65 %-ra, viszont az iparral foglalkozók tömege úgy számszerűen, mint % szerint is lényeges emelkedést mutat. 1920-ban még csak 8 %-a volt a lakosságnak iparos, 1930-ban már 22 %-a.

13. A gazdasági élet.

A török uralom után a vidéket nehéz munkával kellett ismét a kultúra számára meghódítani. Az 1717. évi összeírás igen szomorú helyzetet mutat, összesen 15 k. h. szántóföldet és 17 k. h. rétet találtak. Valóságos nomád pásztorkodás folyt ismét, de a fennálló bizonytalanság mellett más foglalkozás nem is volt üzhető. Nagy akadálya volt a mezőgazdasági művelésnek a terület gyér lakosságának rendkívüli szegénysége. Időnkint a víz tartotta előntve a földet, ez tette termékennyé iszaplerakódásával. Búzát és tengerit termelnek, az utóbbi vetése akkor is lehetséges, amikor a tavaszi árvíz el-

⁹⁶ Agoston János: Szentandrás leírása. Tudományos Gyűjtemény. 1823. 9. 41.

⁹⁷ Sinka Ferenc főjegyző úr szíves szóbeli közlése.

mult; a tengerit állattenyésztési célokra a helyszínen felhasználhatták. A búza rendszeren a bevetett mag háromszorosát hozta meg. Egy köből búza ára egy forint volt. A lakosság főfoglalkozása az állattartás, a század második felében már jelentékeny földművelésről is van tudomásunk.

Békésszentandrás határát, hasznos és jó, valamint a hasznavehetetlen földjeinek mennyiségét az 1774. évi augusztus hó 16-án történt felmérésből ismerjük. Eszerint a község határa 12.731 k. h. 10 □-öl, melyből 9122 k. h. 753 □-öl jó és hasznos, 3609 k. h. 257 □-öl pedig szík és vízállás. A jó és hasznos terület a következőképpen oszlik meg: 79 $\frac{1}{8}$ urbáriális sessió belsősége és külsősége (intra és extravillanuma) 3554 k. h. 750 □-öl, házaszsellérek belsősége 11 k. h. 248 □-öl, uradalmi allódium 360 k. h. 4 □-öl, urbáriális kenderföldek 60 k. h. 426 □-öl, közönséges és szabad fundusok 453 k. h. 1253 □-öl, közönséges pascuum 4530 k. h. 254 □-öl. A 4530 k. h. 254 □-ölből álló legelőből (pascumból) kihasítottak (excindáltattak) kuriáknak 84 k. h., valamint 1814. április 19-én urbáriális szőlőknek 414 k. h. 563 □-öl. (Körösöntúli, Dülőháti, Furugyi szőlők).

Az 1823. évi dicalis felszámolás alkalmával 1600 drb. szarvasmarha, 100 drb. ló, 600 drb. sertés találtatott. Ezeket az állatokat a békésszentandrasi legelő szűk volta miatt a csabacsüdi bérelt legelőn tenyésztették. A 3511 lakos közül 59 foglalkozott kezimesterséggel, a többi földművelést és állattenyésztést űzött. Tetemes hasznót hajtott magának ebből a lakosság, s hajthatott volna még hatszor, sőt tízszer annyit is, hogyha az iparkodás és a szorgalom a földnek jóságával valamennyire is egyenlő mértékben meg lett volna. A gabonatermést a gyulai és kecskeméti vásárokon adták el. Az állatokat a túri, gyulai és békési vásárokra hajtották. Borjúját senki sem adta el, mert a tehénnek borjú nélkül való fejését különös dolognak tartották.⁹⁸

Az 1828. évi összeírás szerint a földművelés és állattenyésztés olyan fokon állott, melyből már az anyagi jólét jeleit kétségtelenül felismerhetjük. 1828-ban volt Békésszentandrás

⁹⁸ Ágoston János: Szentandrásnak leírása. Tudományos Gyűjtemény. 1828. 10. k. 40—41.

1405 adózó egyén (18—60 éves) 487 adó alá eső ház, 508 k. h. 800 □-öl megművelt föld, ebből 655 rf. 53 kr. az adózók jövedelme. A termés mennyisége 3344 pozsonyi mérő 1783 rf. 53 kr. értékben, 621 k. h. 800 □-öl rét 414 rf. 20 kr. jövedelmet hozott. A 11 k. h. 400 □-öl szőlő 884 kapás munkaerővel művelhető meg, 2208 akó bort terem 2208 rf. 45 kr. értékben, melyből 186 rf. 31 kr. az adózó jobbágyok jövedelme. 533 drb. szarvasmarhát találtak, ebből jármos ökör 192, tehén 199, két éven felüli növendék 142, ló két éven felül 782, juh egy éven túl 2394, sertés egy éven túl 770 drb. Az 1828. évi adatok szerint a gabona két és félszeresét, a szőlő kh-ént 12 hl-t terem. 1 köből gabonának átlagos ára 65 kr., 1 akó boré 12 kr. körül lehetett.

A földművelés nagyobb arányban való üzését a rendezetlen vízrajzi viszonyok nagyon hátráltatták, a szinte évenként megismétlődő árvizek nagy pusztításokat vittek véghez. Az ilyen bizonytalanság miatt a mezőgazdálkodás csak lassan fejlődhetett. A fejlődés eleinte arra törekedett, hogy minél nagyobb területet vegyen művelés alá és csak azután — hogy a terjeszkedésre tovább lehetőség nem volt — kezdték meg az intenzívebb földművelést. A vízrendezés gazdasági hatása tehát a szántóföldek területének megnövelésében jelentkezett és csak később vált a belterjesebb művelés által az jövedelmezőbbé.

A 18. század végén és a 19. század elején már mindazon gazdasági növények termesztésével foglalkoznak, melyeket ma is termesztenek. A szántóföldek délen a Kákai pusztától az öcsödi határig terjednek. Ezek nincsenek calcaturára (közös vetésforgóra) felosztva, hanem minden gazdának mind a szántó, mind a kaszáló földje egy tagban van kimérve, nincs ugarföld. Ehelyett a földet kukorica alá vagy parlagnak hagyják, s ilyen változtatással trágya nélkül is jól terem. Minden földön van tanya (19. sz. elején!), így a legkisebb mennyiségű trágyának is nagy hasznát veszik.⁹⁹ Legnagyobb mennyiségben az őszi búzát vetik, árpát őszi és tavaszi egyaránt termesztnek, a kukorica termesztést, mely két kapálás után még a szárazabb esztendőben is meghozza a termését, nagyon hátráltatja, hogy a tanyaföldeken nem igen lehet megvédeni az állatok pusztításai ellen, kölest csak saját szükségletre termeszte-

⁹⁹ Ref. egyh. lt. (jegyzőkönyv. 1828. 46).

A határ megművelése 1715—1930.

Megnevezés	1715	1720	1775	1828	1853	1895	1910	1930
Szántóföld	15 kh.	—	438 kh. 641 □-öl	508 kh. 800 □-öl	8004 kh. 377 □-öl	8433 kh. 780 □-öl	10003 kh. 1289 □-öl	10030 kh. 472 □-öl
Kert	—	—	—	—	—	45 kh. 1178 □-öl	83 kh. 83 □-öl	104 kh. 1120 □-öl
Legelő	—	—	116 kh.	—	1047 kh. 502 □-öl	1423 kh. 629 □-öl	900 kh. 1419 □-öl	694 kh. 387 □-öl
Rét	17 kh.	16 kh. 800 □-öl	—	621 kh. 800 □-öl	1708 kh. 502 □-öl	1230 kh. 412 □-öl	227 kh. 255 □-öl	359 kh. 27 □-öl
Szőlő	—	—	58 kh.	11 kh. 400 □-öl	163 kh. 128 □-öl	141 kh. 119 □-öl	51 kh. 1139 □-öl	52 kh. 754 □-öl
Erdő	—	—	—	—	—	1 kh. 1192 □-öl	11 kh. 57 □-öl	5 kh. 1246 □-öl

nek, hüvelyes veteményeket nagyon kis mértékben vetnek, kendernek ritkán van kedvező időjárása és akkor sem olyan jó minőségű, mint a homok talajon termesztett; széna igen kevés terem, de nem is lesz ebből több, amíg a gazda 1—2 tehenét, 2—3 igáslovát a tanyája körül hagyott gyepen kénytelen egész tavasszal legeltetni; ami széna terem, az igen jó minőségű. Sarjú széna soha sincs.¹⁰⁰ Legtöbbet a kenyérmagvakból termeltek. A termelés mennyisége azonban nem sokkal volt több, mint amennyit a lakosság elfogyasztott.

Az ármentesítési munkálatok megkezdése mellett a jobbagság felszabadítása volt az a másik tényező, amely a gazdasági életben nagy változást hozott. A jobbagság a saját földjén a jobb kihasználás céljából a belterjesebb gazdálkodáshoz kezdett. Fokozta a törekvést a búza magas ára az 1850-es években, valamint a községeken áthaladó országút megépítése, mely lehetővé tette a jobb értékesítést. Ettől kezdve a gazdálkodás súlypontja az állattenyésztés helyett a földművelésre esett. Az 1857. évi összeírás szerint a kataszteri tiszta jövedelem 48.231 fr. 33 kr. volt.

1895-ben a község határából már csak 225 k. h. 1020 □-öl terület volt osztatlan birtok, amelyen 240 drb. szarvasmarhát legeltettek. A tagosítással és legelő felosztással (1859) egyidejűleg áttért a lakosság a legelőgazdálkodásról a szántóművelésre, az állatállomány részére takarmányról, takarmánynövények termesztésével kellett gondoskodni.

A föld vételára 1895-ben k. h.-ként önkéntes eladásnál átlag 350 frt. volt, kényszereladásnál 300 frt., évi haszonbére 15 frt. Nagyjában ez volt a helyzet egész a világháborúig, amikor is teljesen megváltoztak a földárak. A földbirtok teljesen felaprózódott. A kisbirtok térhódításának nagy előnyére szolgált a Békésszentandrás Takarékpénztár r. t. megalakulása, mely lehetővé tette a kisbirtokosságnak a kölcsön szerzését. A föld a törpe és kisbirtokosság kezén van.

---

¹⁰⁰ U. o. 47.

Birtokmegoszlás 1936-ban.

Birtok nagysága	Birtokosok száma	Birtok összterjedése
0—5 kh	450	1766 kh.
5—10 „	203	1464 „
10—20 „	180	2537 „
20—100 „	20	4287 „
100—1000 „	8	2032 „

A nép szereti a földjét. A szükséges mezőgazdasági szakértelem hiánya azonban nagyon meglátszik a határon és az elért terméseredményen egyaránt. A nép a földet ma is 1100 □-öles holdakban számítja. A növénytermesztésben vetésforgót nem ismernek, legtöbbször ugyanabban a földbe évről-évre búzát vetnek. Főterményük a búza, ennek a termesztésére van beállítva az egész gazdálkodás. Az állattenyésztés teljesen háttérbe szorult. A földet a csekély állatlétszám miatt nem trágyázzák a szükséges mértékben, műtrágyát pedig egyáltalán nem használnak. Az utóbbi 5—10 évben elért termésátlagok holdanként búza 6 q, tengeri 20—25 q, zab és tavaszi árpa 6—7 q.

A gazdák földjüket sem haszonbérbe, sem feles művelésbe nem adják ki. Az aratást és cséplést azonban részes munkások végzik. A szántóföld ára 1935-ben a gazdák között k. h.-ként 400—500 pengő. A földárak 1927 óta kb. egyharmadára estek. Ez igen sok gazdát tönkre tett, mert az 1927. előtt és korábban vásárolt földjén lévő banktartozása nem áll arányban a föld jelenlegi értékével. Az 1927 óta kényszereladás által eladott földek legnagyobb része kispapok kezébe került, banké csak néhány lett. A legutóbbi években tőkefelemésztesési folyamat kezdődött, mert a terményárak katasztrófális zuhanása idején kénytelen volt a gazda eladni állatait, hogy köztartozásainak és esetleges banktartozásának eleget tudjon tenni.

A Körös árvízjárta környéke a folyószabályozás előtt nem igen volt másra használható, mint állattenyésztési célokra. Az állatok nagy részét tavasztól ősziig a legelőn tartották, kisebb számát a gazdasági munkákhoz igavonásra igénybevet-

ték, télen istállóban tartották gyűjtött vagy termesztett takarmányon. Az állattenyésztésben a múlt század közepén áll be nagyobb változás, amikor a nagybirtok parcellázása és kisbirtok térfoglalása megindult. Ekkor térnek át a félszilaj tartásmódról az istállózásra.

Békésszentandrás állattenyésztésében a szarvasmarha, ló, juh és sertés játszik nagyobb szerepet. A szarvasmarha állományt egész az 1900-as évekig kizárólag a helyi mostoha viszonyokhoz nagyszerűen alkalmazkodó, rosszteleltetést jól tűrő, edzett magyar marha képviselte. Ezt a fajtát természetének és a helyi gazdasági viszonyoknak megfelelően mindvégig félszilajmódra tenyésztették. A magyar marhát az 1900-as években a magyar pirostarka marha kezdte kiszorítani. 1905-ben már 75 %-ra, 1910-ben 50 %-ra, 1918-ban 25 %-ra, 1924-ben 5 %-ra csökkent a magyar marha száma, 1934. évi összeírás szerint már csak 1·5 %.

A békésszentandrási gazdák kezén lévő pirostarka marhaállomány gyenge minőségű. Ez annak tulajdonítható, szakvélemény szerint, hogy ez a magyar marhánál jóval igényesebb állat, az alföldi éghajlatot, a mostoha takarmányozási viszonyokat kevésbé tudja elviselni.¹⁰¹

A lóállományt a 18. században Mezőhegyesen létesített ménes igen nagy mértékben befolyásolta. Az ősi magyar ló, melyen csak a török hódoltság alkalmával eljutott keleti ló vére végzett nemesítést, II. József idejében kezd átalakulni. Az edzett, erős, kitartó és igénytelen, de kistestű, alacsony termetű ló tömegesebb testűvé válik. Igazi fejlődés azonban a Nónius tájfajta intenzívebb tenyésztésével veszi kezdetét a múlt század utolsó éveiben. A szarvasi fedezettő állomásra hajtják a gazdák lovaikat.

Békésszentandrásan a juhtenyésztésnek a múltban nem volt nagyobb jelentősége, ma pedig egészen alárendelt szerepe van. A múlt század közepéig az alföldi rackajuhot tenyésztették külterjes módon, a 19. század második felében kezdett elterjedni a merinói fésűs juh. A község egész jelenlegi juhállományát ez alkotja. A 18. század közepéig a szalontai sertést te-

¹⁰¹ V. ö. Kachelmann—Benzur: Szarvas állattenyésztésének fejlődése a legrégebbi időktől napjainkig. Szarvas. 1934. 24.

nyésztették, azóta a mangalica sertést. A rokontenyésztés következtében a sertésállomány elkorcsosult. Legeltetési társulat nincs, az OFB. a mezőtúri ref. egyház földjéből 160—170 tehén részére elegendő legelőt adott bérletként.

Az állatállomány 1828—1930.

É v	1828	1884	1895	1911	1920	1930
Szarvasmarha	533	2203	2963	2817	2040	1005
Ló	782	917	1551	1650	1334	976
Szamár	—	—	12	9	4	—
Kecske	—	—	2	4	36	29
Sertés	777	2969	6130	5058	3717	2574
Juh	2394	11468	3980	5093	2702	1691

A tanyavilág általában alkalmas a baromfitenyésztésre. A békésszentandrási kisemberek szempontjából annak igen nagy jelentősége van. Vele leginkább asszonyok foglalkoznak. A baromfitenyésztők eddig egyesületben nem tömörültek.

A halászat addig volt jelentékeny, amíg az élő Körös övezte a községet, annak elzárása óta jelentőségéből sokat veszített. A vízszabályozást megelőzően gazdag ponty, csuka, harcsa és keszeg halászat volt. 1818. aug. 5-én pl. egy hatvan font súlyú tokot fogtak.¹⁰² Újabban Brozsek János kibérelte a szakemberek véleménye szerint haltenyésztésre kiválóan alkalmas Holt-Körös medrének halászati jogát, s ott pontytenyésztet állított be. Az onnan kifogott halakat télen halteleltetőben tartják. A vállalkozás jövedelmezőnek bizonyult.

Méhészettel már igen régen foglalkoznak. 1925-ben egyesületben tömörültek a méhészek érdekeik hathatósabb támogatására. Az egyesület legfőbb gondja az állandó méhlegelő megteremtése. Ebből a célból évenként ültetnek mézelő növényeket (facelia, repce). Ma a méhészet foglalkozók száma 104, a méhcsaládok száma 400, legnagyobb részük az országban általánosan elfogadott méretű és Boczonádi féle kaptárakban van elhelyezve.

¹⁰² Ágoston János: Szentandrasi história. 13. (Kézirat a közs. lt.-ban).

Az állategészségügy az utóbbi években sokat fejlődött. Míg a 19. században és az azt megelőző századokban is a sertéspestis, sertésorobánc és egyéb állatbetegségek egész sora nagy pusztítást vitt véghez, addig az utóbbi években csupán a sertéspestis és baromfikolera pusztított. Az állatok járványos megbetegedésének számát kétségtelenül csökkentette a Körös szabályozása s ezzel kapcsolatban a belvizek rendezése.

Békészentandrason jelentősebb kereskedelem nincsen és ipara is egészen a legújabb időkig a helyi szükségletek fedezésére szolgált csak. A középkorban ugyan vásárhely volt, később a község kétszer is elpusztult, — amint láttuk — a 18. században lakosai a vásártartás jogát nem tudták visszaszerezni. A 18. század végén a községi levéltár irataiban említést találunk kőművesekről és ácsokról, ami arra vall, hogy az építkezés akkor már több szakértelmet igényelt. Az igények megnövekedésével párhuzamosan növekedett az iparosok száma. A szabó és takácsipar volt legfejlettebb, de néhány más iparágnak is akadtak képviselői. 1830-ban a csizmadia céhbe, mely a szarvasinak a leánya, 18 iparos, a kocsi- és kerékgyártó filiális céhbe 8 kocsi- és 4 kerékgyártó tartozott, molnár volt a községben 9, szabó 4, takács 3, szijgyártó 1, asztalos 3, ács 1, lakatos 2, kőműves 2, pintér 1, összesen tehát 56 iparos.¹⁰³ A kisipar nem ért el különösebb fejlettséget. A községben régen a gabonát szél- és szárazmalmokban őrölték meg. A község életében ma legjelentősebb szerepe a szőnyegszövésnek van. Ez az iparág a világháború végén honosodott meg a községben. Farkas János menekült jegyzőnek a felesége tanította meg reá a falu lakosságát. Kibérelte a kat. kör helyiségeit és negyven szövőszéket állított fel. A szőnyegkészítés olyan méretekben fejlődött, hogy 1924-ben Bagi Lajos már gyárpületet emelt a Körös partján keleti szőnyegszövő üzeme elhelyezésére. De néhány év múlva kénytelen megválni a vállalatától. A földművelésügyi minisztérium megvásárolta azt és ma mint bérlemény van üzemben. Jelenleg négy szövőgyár működik (Gassner, Gelb, Horváth féle és Klein Ödön állami bérleménye). A gyárak ki is adják a munkát, úgyhogy ma a munkásházakban sok helyen látható szövőszék.

¹⁰³ Ref. egyh. lt. (Jegyzőkönyv. 1830. 50).

Hetenként a lakosság szőnyegszövésből 2000—2500 P-öt keres. Ennek a foglalkozásnak a nagy gazdasági előnye mellett igen nagy hátránya is van, főként egészségügyi szempontból, mert gyakoribbá kezd lenni a tüdővésztes elhalálozások száma, sőt a fejlődésben lévő leányoknál az állandó egy helyben való ülés a testfejlődésre hat károsan.

Ma a község iparosainak igen nagy nehézségekkel kell megküzdeniök megélhetésükért. Ipartestületben tömörültek. Ma van a községben 8 ács és kőműves, 4 bognár, 8 asztalos, 2 szobafestő, 1 fazekas, 10 kovács, 4 lakatos, 1 villanyszerelő (egyszersmind mozgófényképszínház tulajdonos is), 1 szíjgyártó, 12 cipész, 1 takács, 9 szabó, 4 szőnyegszövő üzemtulajdonos, 2 malomtulajdonos, 6 hentes és mészáros, 11 italmérő, 2 fényképész és 7 borbély.

A kereskedelmet kedvezően segítette elő az országút megépítése (1888), mely közelebb hozta egymáshoz a szomszédos községeket. Autóbusz-járat Öcsöd és Szarvas között van 1927 óta, naponta négyszer.

A terményárak esése óta a vasúti szállítás igen költségessé vált, ezért azt újabban a szekérrel való szállítás helyettesíti. Még Budapestre is szekéren szállítanak. Fuvarozással a kisgazdák is foglalkoznak. A kiskereskedelmet a múlt század közepén néhány zsidó vette a kezébe, de ma már ezek helyébe keresztények léptek. A Hangya Szövetkezet 30 évi működésének eredménye, hogy a zsidó kereskedők teljesen elhagyták Békésszentandrást. Ma 10 szatócs, 4 vegyes- és rőföskereskedő tart üzletet. A kézműiparosok megjelennek a környékbeli községek vásárain. A Körösön át a forgalmat sokáig komp bonyolította le, de annak helyén ma már egy modern vashíd szolgál a közlekedés zavartalan lebonyolítására. Szarvas közelsége miatt azonban egészséges ipar és kereskedelem nem fejlődhetett ki.

A háborút megelőző időben a kisbirtokosság teljesen mentes volt minden adósságtól, addig ma földvétel, traktor- és cséplőgép-vásárlások következtében a 80 %-a el van adósodva vagyonának 100 %-ig. A védettbirtokosok száma 400. A gazdavédelemről szóló rendeletnek egy káros morális hatása jelentkezik, t. i. az, hogy most már azok sem fizetnek, akik eddig fizették adósságaikat és a kamatokat. Örömdetes jelenség az,

hogy mióta a gazdavédelmi intézkedések érvényben vannak, az erősen megfogyatkozott állatállomány kezd gyarapodni. Ma a községben két bank működik: az OKH helyi fiókja és a Békésszentandrás Takarékpénztár r. t. Ezek a pénzintézetek volnának hivatva a lakosság hitelszükségletét kielégíteni, de az utóbbi időben újabb kölcsönök folyósítása igen kétségesse vált.

14. Kulturális és társadalmi viszonyok. Népszokások.

A belterületen 7 r. kat. 8 tanerős, 1 ref. 2 tanerős, a külterületen 1 ág. h. ev., 1 községi és 1 állami elemi iskola van. Az 1935/36. tanévben az elemi iskolai tanulók száma 824 (1934/35-ben 817 volt), közülök 505 a r. kat., 125 a ref., 50 az állami, 95 a községi és 49 az ág. h. ev. iskolába jár, 6 közegészségügyi okok miatt fel van mentve. Iskolakerülő nincs.¹⁰⁴ Szarvasra 1934/35-ben gimnáziumba 21, polg. leányiskolába 27, tanítónőképzőintézetbe 3 tanuló járt. A gazdák körében a mezőgazdasági újítások iránti érdeklődés fokozódása észlelhető, a gazdasági tanfolyamok hasznosságáról meg vannak győződve. Mezőgazdasági szakismereteik gyarapítását szolgálják a népkönyvtár szakkönyvei és folyóiratai, valamint a szarvasi m. kir. középfokú gazd. tanintézet által időnként rendezett népies tanfolyam.

A kultuszminiszter által adományozott népkönyvtár a községházán van elhelyezve, s a hetenként tartott könyvtárórán bárki igénybe veheti. Azonkívül az ipartestület-, gazdakör-, munkáskör- és katolikuskörnek is van saját könyvtára, szintén nagy forgalommal. A könyvtárak látogatói legszívesebben regényt, elbeszélést és a vallásos irodalom termékeit olvassák. Kedvelt regényírójuk Jókai és Herczeg, vallásos tárgyú művek szerzői közül Prohászka és P. Bangha. A rádió előadások műsorából leginkább a színműveket, operetteket és a könnyű zenét szeretik hallgatni. Összesen 69 rádió előfizető van. Mozgófénykép előadásokat egész éven át tartanak modern hangos adókészülékkel. A községben két fuvós-vonós zenekar működik.

Iskolán kívüli népművelő előadásokat nagy érdeklődés mellett a községi előjáróság, az elemi iskolák tantestülete, a kato-

¹⁰⁴ Sinka Ferenc községi főjegyző úr szíves szóbeli közlése.

likuskör, munkáskör és a leventeegyesület tart. Előadók a község vezető férfiai (papok, jegyzők, orvosok, tanítók). A község legszivesebben a közigazgatási, egészségügyi, történelmi és földrajzi tárgyú előadásokat hallgatja. A katolikuskör és az ipartestület télen műkedvelő előadásokat rendez, melyeken az iparos- és gazdaifjak nagy kedvvel és igyekezettel szerepelnek, leginkább népszínműveket adnak elő.

A közegészségügyi viszonyok igen fejlettek. A lakosság bizalommal van az orvosok iránt, kuruzsló nincs. 1929-ben megszervezték az Orsz. Stefánia Szövetség helyi fiókját. A község áldozatkészsége pedig egy tüdőbeteggondozó intézetet és 1935-ben iskolafogászatot állított fel, amivel megelőzte az összes jóval nagyobb környékbeli községeket. Ezek az intézmények a lakosság gyógykezelésén kívül hasznos kulturális munkát is végeznek, mert népies ismeretterjesztő előadásokon oktatják a lakosságot a korszerű, egészséges csecsemő ápolásra, betegségek megelőzésére, testápolásra, észszerű életmódra és helyes munkabeosztásra. 1935-ben a csecsemő halálozások száma 10·7 %-ra esett le, 396-an állottak a Stefánia védelme alatt, a szülőotthonba 75 felvétel történt, orvosi vizsgálaton 1396-an voltak, a védőnők az anya- és csecsemővédelem érdekében 189 látogatást tettek. A Tüdőbeteggondozó Intézetben 787 iskolás gyermeket, 407 régi és 85 új férfi, 644 régi és 129 új nőbeteget vizsgáltak meg, az intézet keretében történt védőnői látogatások száma 688 volt; minden héten 26 iskolásgyermek részesült fogkezelésben.¹⁰⁵

A társadalom az egyes foglalkozási ágak szerint különül el osztályokra. A társadalmi tagozódás azonban nem éles. Az értelmiségi osztályhoz tartozók társadalmi helyzete és egymáshoz való viszonya jó. A község közéletében élénken részt vesznek. Egyházi és sportéletben példás az együttműködés valamennyi osztály között.

Minthogy a község lakói között mindig vannak olyanok, akik még legalább középfokú iskolai tanulmányokat is végeznek, esetleg némelyek még magasabbat is, a községi tisztviselők

---

¹⁰⁵ Dr. Szerényi Iván községi orvos jelentése a Stefánia és Tüdőbeteggondozó Intézet 1935. évi munkájáról.

csaknem mind ottani születésüekből kerülnek ki; a község idegent csak akkor fogad be, ha helybeli nincs.

Az iparosok képzettek és szakmájukban kitűnnek. A nagyobb vidéki városokban, sőt nem egy a fővárosban szerezte szaktudását. Nem tudnak mindnyájan a községben megélhetést találni, mert a közeli Szarvas iparossága leküzdhetetlen versenytárs. Ugyanez áll a kereskedőkre is.

A kisgazdák a középbirtokos osztállyal együtt erősen érzik a nyomasztó gazdasági nehézségeket. A törpebirtokosok a földműves-napszámosokkal együtt nagyon szűkös viszonyok között élnek. Utóbbiak nyáron a nagy gazdasági munkák idején (aratás, cséplés, kukoricakapálás) igyekeznek távol a községtől megkeresni egész télre való kenyerüket. Táplálkozásuk és lakásviszonyaik rosszak. A földmunkások (kubikusok) ma csaknem teljesen munkanélkül állanak. Szaktudásuk országos hírvű, mint becsületes és megbízható munkásokat szívesen alkalmazták a nagy út-, vasút- és hidépítéseknel. Az ország legtávolabbi pontjain is megfordultak, mint szakmányos munkások, ami nagyban tágította látókörüket. Megbecsült munkások ma is a fűzfői papírgyárban.

Külön társadalmi osztálynak lehet tekinteni a szőnyegszövőket. Ma már kb. 1000 szakképzett munkás van a községben. Ezek a kisgazdák leányaiból, a törpebirtokos, napszámos, kubikos családok ifjabb tagjaiból kerülnek ki. Ma már a szőnyegszövő munkások összeházasodása is gyakorivá kezd lenni, belőlük kialakulóban van egy új társadalmi osztály, mely megkülönböztethető a kisiparosokétól. A gazdasági cselédek csekély száma annak tulajdonítható, hogy a gazdák földjeiket maguk művelik családtagjaikkal.

A családi életet általában a tisztaság jellemzi. A férfiak rendszeren 20 éven felüli korban nősülnek. A házasságkötésnél ideális gondolkodásuak, a férj feleségében munkatársat kap. A gyermekeket szigorúan nevelik. A gyermekekben él a szülő iránti tisztelet.

Népies öltözetet ma már nem lehet látni, de még egy fél-századdal ezelőtt gyönyörű tarkaságtól hullámszott vasárnap a község, amikor mindenki felvette ünneplő ruháját és így mentek a templomba. A múlt század közepén a férfiak magyar nadrágot és csizmát, bőűjjű gyołcs inget, gombos sötétkék

rékli, fejükön magyaros csákót viseltek, hajukat növesztették és kenték.¹⁰⁶ A ruházkodás ma már teljesen modern.

A régi népszokások, mulatságok közül ma már csak 1—2 van meg, az is módosultan. Régen volt lakodalom, ahol 200 vendég elfogyasztott három tehenet, husz juhot, huszonöt akó bort és számtalan baromfit. Éjjel-nappal táncoltak. A rendre násznagyok ügyeltek. Ezek a nagy lakomák anyagi nehézségek miatt mindinkább veszítenek méreteikből. Jellegzetes népszokás volt a paptánc, melyet lakodalom alkalmával az esküvő után a plébános lakása előtt jártak el. Ez a szokás teljesen elmaradt. Ellenben ma is szokásban van a bethlehemes misztériumok előadása karácsony előtt néhány nappal, leginkább r. kat. serdülő fiúk a szereplők. Házról-házra hordanak egy templom alakú papir készítményt. A szereplők száma rendszerint négy. Egyikük nagy csúcsos papírsüvegével és színes pántlikákkal díszített öltözkéivel angyalt kíván ábrázolni, a többiek bundás pásztorok. A misztérium Jézus születését adja elő a biblia nyomán párbeszédes alakban.

A népies szokások mindinkább kivesznek. A nép egykedvűen hagy fel régi szokásaival és szívesen fogad be mindent, ami új, ami városi.

A lakosság vendégszerető. Előljáróival szemben tisztelettel van, idegennel szemben elég bizalmas.

*

A jövő feladatai. A község jobb jövője érdekében feladatának tartja a szőnyegszövés további fejlesztését, gyapjamosó, fonó- és festőtelepnek a felállítását, a szükséges nyersanyag gazdaságosabb biztosítása érdekében a juhtenyésztés fejlesztését. A békésszentandrási szőnyeg jó hírnevének megvédése érdekében törekszik ma már annak márkázását is kieszközölni. A gazdálkodásban a rendelkezésre álló Holt-Körös vízének felhasználásával öntözőtelepek létesítését, konyhakerti növények és gyümölcsfélék fokozottabb termesztését tervezik. A jobb értékesítés lehetővé tétele érdekében a Szentes felé vezető műút kiépítését, a Szarvas—öcsödi betonút mielőbbi megépítését és

---

¹⁰⁶ Palugyai Imre: Békés, Csanád, Csongrád és Hont vármegyéek leírása. Pest. 1855. 267.

gyümölcsértékesítő szövetkezet megalakítását, fürdőhellyé nyilvánítását és modern uszoda megépítését. A belterületen a gyalogjáróknak betonnal való burkolását, az összes sportágak üzésére alkalmas sporttelep és lőtér, új tűzoltó laktanya építését, s az OFB telkeken ártézikút fúrását. Ez utóbbiak a vezetők odaadó munkássága következtében már a közeli megvalósulás előtt állnak.

Felhasznált irodalom és források.

1. Ágoston János: Szentandrás története. 1818. (Kézirat a községi lt.-ban).
2. A magyar orvos és természetvizsg. XXX. vándorgyűlésének munkálatai. 1900.
3. Archeológiai Értesítő. 1899.
4. Békés megyei jegyzőkönyvek.
5. Békés megyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat Évkönyve. (BRMT.) 1., 5., 6., 7., 8. köt.
6. Borbás Vince: Békés megye flórája. M. Tud. Akad. kiad. 1881.
7. Deák-Nagy: Hazai oklevéltár. 1879.
8. Erdélyi László dr.: A magyar művelődéstörténet. Kolozsvár. 1915. 1. köt.
9. Fodor Ferenc: Magyarország gazdasági földrajza.
10. Földrajzi Közlemények. 1907., 1910. évf.
11. Földtani Intézet évi jelentése. 1892.
12. Földtani Közlöny. XXXIII. k. 1903.
13. Frid. A. Lampe: Historia ecclesiae reformatae in Hungariae et Transylvaniae Traiecti ad Rhenum. 1728.
14. Gallacz János: Monografia a Körös-Berettyó völgy ármentesítéséről és ezen völgyben alakult vízrendező társulatokról. Nagyvárad. 1896.
15. Gesztelyi Nagy László: A magyar tanyarendszer kialakulása. Kecskemét. 1926.
16. Haan Lajos: Békés vármegye hajdانا. Pest. 1870.
17. Hubai Imre: Gyula földrajza. Szeged. 1934.
18. Kachelmann Kurt—Benczur Béla: Szarvas állattenyésztésének fejlődése a legrégebbi időktől napjainkig. Szarvas. 1935.
19. Karácsonyi János: Békés vármegye története. Gyula. 1896. 1—2. köt.
20. Körös-Tisza-Marosi Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat Békés-Báboczkai szakaszigazgatóságának vízállási adatai. (Kézirat a társulat lt.-ban).
21. Köztelek. 45. évf.
22. Községi levéltár.
23. Krecsmárik Endre: Óskori nyomok Szarvas területén s a szarvasi neolith telep. Szarvas. 1915.

24. Lud. Aug. Haan: Diplomatarum Bekessiense. Pestini. 1870.
  25. Mendöl Tibor: Szarvas földrajza. Debrecen. 1928.
  26. Monumenta Hung. Hist. 17. köt.
  27. M. kir. Tessedik Sámuel közép fokú gazdasági tanintézet évi értesítői. 1930—1935. (Szerk. Csabai Kálmán ig.).
  28. Neumann Jenő: Szarvas története. 1922.
  29. Palugyay Imre: Békés, Csanád, Csongrád és Hont vármegyék leírása. Pest. 1855.
  30. Pesti Frigyes: Magyarország helynevei. Budapest. 1888. 1. köt.
  31. Ráth Károly: Török-magyar viszonyok. M. Tud. Akad. kiad. 1862.
  32. Békésszentandrás ref. egyház levéltára.
  - 33. Sigmund Elek: A hazai szíkesek és megjavítási módjaik. M. Tud. Akad. kiad. 1923.
  34. Statisztikai Közlemények. 83., 86. köt.
  35. Századok. 1884. évf.
  36. Tudományos Gyűjtemény. 1823. évf. 10. k.
  37. Térképek. Josephinische Aufnahme 1783. (Másolat a Ferencz József Tudományegyetem Földrajzi Intézetében). 1:75.000, 1:25.000 méretű katonai térképek. Ármentesítő Társulati rétegvonalas térkép 1:28.800.
-

Békésszentandrás.

Landschaftliche siedlungsgeographische und wirtschafts- geographische Beschreibung eines ungarischen Dorfes.

(Auszug.)

Békésszentandrás liegt jenseits der Tisza, westlich von Szarvas, an jenem Abschnitt des Hármas-Körös, der im 19. Jahrhundert in einen toten Arm verwandelt wurde. Es war früher ein Marktflecken, heute ist es aber nur eine Großgemeinde und liegt 85 m über der Meeresfläche.

Auf der Oberfläche finden wir Pleistocén-Formationen und das heutige Alluvium des Körös-Flusses. Die Pleistocén-Gebilde fielen größtenteils der Erosion zum Opfer und sind heute nur an vereinzelt Flecken in einer Höhe von 84 m über dem Meere zu finden. Auf diesen durchwaschene Löss-Ablagerungen. Im Alluvium lassen sich zwei Teile unterscheiden: das *alte*, breite Inundationsgebiet, das von den Ablagerungen der Überschwemmungen geebnet wurde, dann das heutige Flussbett des Körös.

Der Körös fließt wegen seines geringen Gefälls (15 mm pro Km) in vielfachen Krümmungen. Als Fluss vom Mitteleuropäischen Typus hat er eine bedeutende Wasserstandsschwankung. Das Maximum pflegt im April oder Mai einzutreten, nachdem der Wasserstand im März zu steigen beginnt; das Minimum hingegen fällt in den Spätsommer. Das Hochwasser der Tisza wirkt stauend auf den Körös. Es verursachte noch im 19. Jahrhundert im Dorfgebiet mehrere verheerende Überschwemmungen. Die bedeutenderen Wasserregulierungsarbeiten hat man mit einem Durchschnitt einer seiner Mäander im Jahre 1834 begonnen, dem noch andere folgten. Einer

davon hat bloss eine Länge von 3·36 Km, aber er verkürzte den Flusslauf mit 26·26 Km.

Zur Untersuchung der klimatischen Verhältnisse benützt der Verfasser die Ergebnisse der meteor. Beobachtungen an der Station Szarvas, die den Charakter eines Landklima aufweisen. Januarmittel der Temperatur: $-1\cdot72^{\circ}$, Julimittel $23\cdot17^{\circ}$. Die jährliche Niederschlagshöhe ist 549·05 mm, das Maximum fällt im Juni.

Die natürliche Pflanzenbedeckung des ehemaligen Überschwemmungsgebietes des Flusses und jener Flächen, die über das Niveau des Hochwassers emporragen, wurde meistens mit Kulturpflanzen ersetzt.

Die prähistorischen Funde beweisen, dass die Landschaft schon in der neolithischen Zeit besiedelt war. Die erste urkundliche Erwähnung des Ortes stammt aus dem Jahre 1297. Im 15. Jahrhundert gehört er zu dem Besitz des Reichsverwesers Johann Hunyadi und ist der Mittelpunkt einer grossen Domäne. Békésszentandrás erhielt in dem selben Jahrhundert Marktfleckensprivilegien. Im Jahre 1596 unter der Herrschaft der Türken wurde es gänzlich verwüstet und das selbe Schicksal traf den Ort auch während der Befreiungsfeldzüge gegen die Türken. Der Ort wurde von reformierten Ungarn im Jahre 1719 wieder besiedelt. Nachdem viele Bewohner an der Pest verstorben sind, kamen zur Ergänzung der Bevölkerung evang. Slowaken aus den Komitaten Gömör, Nógrád und Kishont im Jahre 1742. Die Slovaken weilten hier nur 4 Jahre lang und übersiedelten nach Tótkomlós. Nachher wurden kath. Ungarn aus den Dörfern an der Tisza anstatt der Slowaken hereingeführt. Nach den Kriegszeiten fängt die Bevölkerung der Gemeinde sich zu vermehren an. Die Zahl der Einwohner war im Jahre 1720: 55, die sich bis heute zu 6302 Köpfen erhöht hat (1935). Früher beschäftigten sich die Leute in erster Linie mit Viehzucht, denn der grösste Teil der Gemarkung wurde damals jährlich durch das Hochwasser des Körös überschwemmt. Mit der Einsetzung der Flussregulierungs- und Entwässerungsarbeiten vergrösserte sich das anbaubare Feld und in dem Masse erhielt der Ackerbau eine grössere Bedeutung. Getreide- und besonders die Weizenkultur ist überwiegend. Aber es ist zu bemerken, dass schon im 18. Jahrhundert eine Tanyasiedlung

mit Ackerbau gibt. Das wird durch ein Verzeichnis über die Tanyabesitzer aus dem Jahre 1787 bewiesen.

Auf dem Gebiete der Berufsbeschäftigung steht heute die Landwirtschaft an der ersten Stelle, dann folgt das Gewerbe, das nur nach dem Weltkrieg eine grössere Bedeutung errungen hat. Man hat die Herstellung von Teppichen nach orientalischen Mustern eingeführt. Es gibt heute 4 Teppichfabriken im Dorfe. Von den Einwohnern der Gemeinde beschäftigten sich im Jahre 1920 567 Personen mit Gewerbe, ihre prozentuelle Zahl ist im Jahre 1930 von 8 auf 22 % gestiegen.

Verfasser hat ein reiches Material über die demographischen und landwirtschaftlichen Zustände der 2 letzten vergangenen Jahrhunderte und auch über die heutigen Verhältnisse gesammelt, die sich in ungarischem Text befinden.

Életrajz.

1909. évi augusztus hó 23-án születtem Szarvason (Békés vm.). Elemi iskolai és középiskolai tanulmányaimat Szarvason végeztem. Érettségi vizsgálatot 1927. évi június hó 20-án tettem a szarvasi ág. h. ev. Vajda Péter gimnáziumban. Ugyanez év szeptember havában rendes hallgatónak beiratkoztam a szegedi M. kir. Ferencz József-Tudományegyetem bölcsészettudományi karára. Az 1932/33. tanévben mint gyakorlótanár a szarvasi ág. h. ev. Vajda Péter gimnáziumban működtem. Az 1933. évben középiskolai tanári oklevelet szereztem a szegedi M. kir. Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság előtt 1934. évi június hó 30-án a M. kir. Földművelésügyi Miniszter Úr a szarvasi M. kir. Tessedik Sámuel közép fokú gazdasági tanintézethez osztott be szolgálat-tételre. 1935. évben Kachelmann Kurt m. kir. gazd. tanárral együtt megírtam „Szarvas állattenyésztése a legrégebbi időktől napjainkig“ c. értekezést. A szarvasi gazdasági tanintézetben viselt állásomról 1936. évi szeptember hó 20-án lemondtam, miután a M. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Úr a kecskeméti m. kir. áll. felső mezőgazdasági iskolához rendelt ki szolgálat-tételre.

4. ábra. — Szikes terület a határ NE részén 83,5 m. t. sz. f. magasságban.
Sodaboden im nordöstlichen Teil des Hotters.

5. ábra. — Holt Körös részlet. (Háttérben a védgáton belül a község SW részén házak).

Ein Altwasser des Körös Flusses. (Im Hintergrunde innerhalb des Deiches Häuser von Békésszentandrás.)

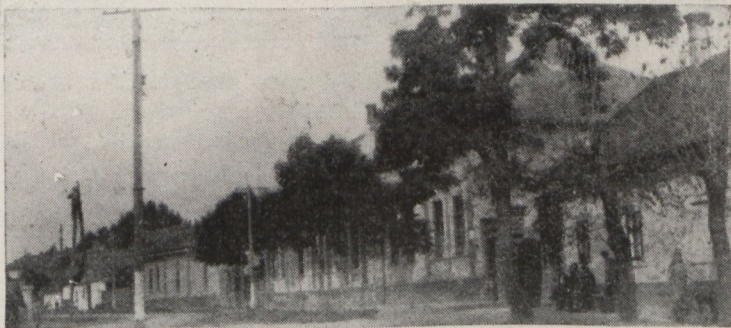

6. ábra. — A község látképe. Részlet.
Gemeindeansicht.

7. ábra. — Régi ház. (Csipai Imrénéé).
Altes Bauernhaus.

8. ábra. — Utcarészlet. (Középen a községháza).
Gassenpartie, in der Mitte Gemeindehaus.

TARTALOM.

	Oldal
1. A felszín felépítése, talajféleségek	3
2. Vizjárás és árterületek	6
3. Éghajlat és növényvilág	12
4. Az ember megjelenése. A terület a prehisztorikus-korban	16
5. Adatok a legrégibb birtokosokról	19
6. A szentandrászi Hunyadi uradalom. Birtokviszonyok	20
7. Szentandrás képe a 15—16. században, elpusztulása 1597-ben	21
8. A második betelepülés Szentandrásra. Foglalkozás és társadalom a 17. században	25
9. Elpusztult régi települések Szentandrás határában	27
10. Békésszentandrás elele napjainkig	28
11. Település és építkezésmód	32
12. A lakosság alakulása a XVIII. sz. óta	40
13. A gazdasági élet	45
14. Kulturális és társadalmi viszonyok. Népszokások	55
Felhasznált irodalom és források	60
Német kivonat:	
Békésszentandrás. — Landschaftliche, siedlungsgeographische und wirt- schaftsgeographische Beschreibung eines ungerischen Dorfes . . .	62